

บทที่ 3

สารัตถะในมหาชาติคำหลวง

การนำเสนอเนื้อหาในบทนี้ มุ่งเสนอข้อมูลประวัติความเป็นมา ปรากฏการณ์ด้านต่าง ๆ ตลอดจนองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของมหาชาติคำหลวง

3.1 เทศน์มหาชาติ

การทำบุญทางพระพุทธศาสนามีหลายวิธี อาทิ ทำทาน รักษาศีล ภาวนา ส่วนการฟังธรรมบรรยายนั้นเป็นบุญกิริยาวัตถุทางพระพุทธศาสนาเช่นกัน ซึ่งเป็นการใช้เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาไม่ว่าจะเป็นพระสังฆธรรมคำสอนของพระศาสดา ในหัวข้อธรรมต่าง ๆ และเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธประวัติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มาสาธยายด้วยวิธีการ “เทศน์” กลายเป็นขนบจัดขึ้นเป็นประจำ เรียกว่า “เทศน์มหาชาติ” เป็นการเทศนาที่กล่าวถึงมหาภารมิตที่พระพุทธเจ้าได้บำเพ็ญตอนเป็นพระเวสสันดร มีทั้งหมด 13 กัณฑ์ รวม 1,000 คาถา กระบวนการเทศน์นั้นถูกสมทบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ให้เกิดความตระหนักและเสริมคุณค่าทางวัฒนธรรมยิ่งขึ้นด้วยเครื่องประดับมณฑลพิธี รวมไปถึงการบรรเลงของวงปี่พาทย์ เฝอเช่นกับการชมละคร กล่าวคือต้องมีการบรรเลงเพลงหน้าพาทย์ประกอบอาอัปกริยาที่สอดคล้องกับเรื่องราว ตั้งแต่ต้นจนจบ สีสันและบรรยากาศถูกประดิษฐ์ประดอยสำเนียงอย่างวิจิตรบรรจงจึงเพื่อเป็นส่วนเสริมความน่าสนใจในสารัตถธรรม

“มหาชาติ” คือเป็นคัมภีร์บาลีรวมอยู่ในนิบาตชาดกตอนที่เรียกว่า มหานิบาติ หรือ ทศชาติ เล่าเรื่องการเกิดของพระโพธิสัตว์สิขชาติ เรื่องสุดท้ายคือ มหาชาติ หรือเวสสันดรชาดก มีคาถาภาษาบาลีบรรยายเรื่องจำนวนหนึ่งพันคาถา จึงเรียกโดยทั่วไปว่า “คาถาพัน” ชาดกเรื่องนี้มีความสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ เพราะปรากฏพระบาร์มของพระโพธิสัตว์ที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรครบถ้วนทั้ง 10 ประการ คือ เนกขัมมะ วิริยะ เมตตา อธิฐาน ปัญญา ศีล ขันติ อุเบกขา สัจจะ ทาน และก่อนนั้นพระพุทธองค์ได้เสวยพระชาติมาแล้ว 10 พระชาติ ซึ่งมีชื่อย่อดังนี้ เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว จึงเรียกว่า “มหาชาติ” หรือมหาชาตัก ซึ่งหมายถึงชาดกเรื่องยิ่งใหญ่¹

¹ คณะทำงานโครงการรวมวรรณกรรมอาเซียน, 2543: 15

การที่เรียกเวสสันดรชาดกว่า “มหาชาติ” นั้นน่าจะมีเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย และไม่เรียกชาดกเรื่องอื่นๆ ว่า มหาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเวสสันดรชาดกที่เน้นการบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์เป็นที่รู้จักในดินแดนลุ่มน้ำเจ้าพระยามาตั้งแต่สมัยทวารวดีแล้ว เพราะสังคมทวารวดีมีค่านิยมในเรื่องการสร้างสมบุญญาบารมี ตามประวัติศาสตร์การเทศน์มหาชาติสันนิษฐานว่าน่าจะมามีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยแต่ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง และมีการแปลเป็นภาษาไทยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังความในจารึกนครชุม (หลักที่ 3 บรรทัดที่ 34-38) แสดงไว้ว่า “อันหนึ่งโสด นับแต่ปีสถาปนาพระมหาธาตุนี้ไปเมื่อหน้าได้เก้าสิบเก้าปีถึงในปีขุน อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหาย และหาคนรู้จักได้โดย ยังมีคนรู้กันสเล็กลั่นน้อยไส้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่า พระ**มหาชาติ**หาคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาตฺติชาดกอันอื่นไสร้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย...”²

ในระยะแรกที่เรื่องมหาชาติฉบับบาลีตกเข้ามาในเมืองไทยใหม่ ๆ คงยังไม่มีผู้แปลออกเป็นภาษาไทย พุทธศาสนิกชนชาวไทยคงจะใช้เทศน์และสวดกันทั้งคาถาบาลี เพราะการเทศน์เช่นนั้นยังนิยมฟังกันอยู่เรียกว่า “เทศน์คาถาพัน” ต่อมาเมื่อมีผู้รู้ภาษาบาลี แปลเรื่องเวสสันดรออกเป็นภาษาไทย และมีผู้เลื่อมใสได้เขียนให้ไพเราะตามหลักกวีนิพนธ์ มหาชาติพากย์ไทยจึงมีสำนวนต่าง ๆ หลายสำนวน และเป็นตอนหลายตอน หรือกัณฑ์ มีทั้งหมด 13 กัณฑ์”³ และได้จัดเป็นแบบฉบับครั้งสำคัญ และแพร่หลายมากในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งสมัยกรุงศรีอยุธยา จนกระทั่งกลายเป็นประเพณีประจำปีของคนไทยสืบมา

คำว่า “คำหลวง” นั้นหมายถึงหนังสือที่ทางพระพุทธศาสนาประพันธ์ขึ้นพิเศษเพื่อให้เป็นแบบฉบับของชาติ ซึ่งเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เนื่องจากสันนิษฐานได้ว่าปรากฏหนังสือที่เกิดจากการแต่งขึ้นโดยผู้รู้จากสำนักต่าง ๆ อย่างเอกเทศ มีความหลากหลายแม้เรื่องเดียวกันก็มีความแตกต่างกันด้านเนื้อหาสำนวนและอักขรวิธีใคร่จะหาฉบับที่สมบูรณ์เป็นหลักนั้นได้ยาก ฉะนั้นจึงเป็นประเด็นที่ ทางราชการจำเป็นต้องดำเนินการชำระความให้เกิดความสมบูรณ์ไว้ให้เป็นแบบแผนในการศึกษาในชั้นต่อไป อีกทั้งยังเป็นการสร้างอนันตกุศลในการสืบทอดพระศาสนา

ชาดกเรื่องเวสสันดรได้รับความนิยม และนับถือมากมาตั้งแต่ต้น จากเป็นคัมภีร์เรื่องแรก ๆ ที่ได้แปลมาสู่ภาษาไทย ฉบับเก่าที่สุดซึ่งเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันได้แก่ **มหาชาติคำหลวง** ซึ่งกษัตริย์โปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์แปลขึ้น **แต่ก่อนหน้านั้นก็คงจะมีการแปลโดยปัญญาชนในวัดมาแล้ว** (ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “คำหลวง” ให้ต่างจากฉบับ “คำวัด”) แต่ นอกจากชาดกเรื่องสำคัญนี้แล้ว ชาดกอื่น ๆ ก็ถูกแปลเพื่อสวดหรือเล่าให้

² ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ 1 หน้า 45 อ้างใน มณี พยอมยงค์, 2519: 22

³ พิชิต อัครนิจ, 2536: 84

อุบาสกอุบาสิกาพึงเช่นกัน ยังมีฉบับเหลือตกทอดมาอยู่มาก เป็นนิทานบ้าง
ชาดกบ้าง ซึ่งแต่งเป็นกลอนสวดสำหรับไว้สวดในวัด ในงานนักขัตฤกษ์⁴

นอกจากนี้ยังมีคำบ่งความหมาย “คำหลวง” ปรากฏในโคลงบานแพนกท้ายเล่มคัมภีร์
มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน ที่สืบทอดต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน ได้กล่าวถึง ลักษณะสำคัญ
ของคำดังกล่าว คือ เป็นผลงานที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้สร้างขึ้น ดังความว่า

(12) มีนามว่าไว้พระ	คำหลวง
แรกเรียกตามกระทรง	กระษัตริย์สร้าง
ที่ตื่นต่ำสติปอง	ปองเรียก อิงนา
ยังอ่อนแออ่านอ้าง	โอเอพิหารราย ⁵

หนังสือคำหลวงในวรรณคดีมีหนังสือ “คำหลวงอยู่เพียง 4 เรื่อง คือ มหาชาติคำหลวง
นันทโพนันทสูตรคำหลวง พระมัลลย์คำหลวง และพระนลคำหลวง นับว่าเป็นประเภทหนังสือที่
ไม่มีมาก พิจารณาตามหนังสือทั้งสี่เรื่องที่กล่าวมา พอจะอนุมานได้ว่า หนังสือคำหลวงนั้นมีลักษณะ
เฉพาะดังนี้⁶

- 1) เป็นหนังสือที่พระมหากษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ผู้ใหญ่จัดให้มีขึ้น จะโดยทรงนิพนธ์เอง
หรือทรงเป็นพระธุระให้ผู้อื่นนิพนธ์ขึ้นก็ได้
 - 2) เนื้อเรื่องต้องเป็นเรื่องที่ศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นเรื่องสำคัญทางศาสนา หรือ ตำนาน
 - 3) แบบคำประพันธ์หนังสือคำหลวงมีทั้ง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน
- “คำหลวง” อาจหมายถึง เป็นฉบับที่ถูกต้อง ควรยึดเป็นแบบแผนได้

นอกจากนี้ลักษณะเฉพาะของวรรณกรรม “คำหลวง” ยังเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมเฉพาะ
อันสืบเนื่องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนาด้วย

“วรรณกรรมราชสำนักอยุธยาที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันโดยส่วนใหญ่
มีหน้าที่ในด้านศาสนา(หรือการสั่งสอน) และด้านพิธีกรรมทั้งสิ้นโอกาส
แข่งน้ำมีหน้าที่ทางพิธีกรรมอย่างเห็นได้ชัด เช่นเดียวกับฉันท์ ดุษฎีสังเวย
กล่อมช้าง ส่วนมหาชาติคำหลวงกาพย์มหาชาติ

⁴ สาส์มเด็จ, 2493: 87-88

⁵ หนังสือพระมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน ฉบับกรมการศาสนา, โคลงบานแพนก

⁶ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย หน้า 82 อ้างใน มณี พยอมยงค์, 2519: 23

ตลอดจนมหาชาติกลอนเทศน์ หรือ นันทโศภนันทสูตรคำหลวง
กับพระมาลัยคำหลวง ก็มีหน้าที่ทางศาสนา กับพิธีกรรมผสมปนเปกัน...”⁷

สามารถสรุปได้ว่าการที่วรรณกรรมฉบับสำคัญจำนวนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทย ปรากฏใช้
คำว่า “คำหลวง” ต่อท้ายชื่อหนึ่งนั้นเป็นการระบุถึงที่มาของการสร้างขึ้นว่าเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์
ด้วยพระราชประสงค์ที่จะให้ผลงานการสร้างสรรคขึ้นนั้น เป็นแบบฉบับที่ยึดถือเป็นแบบอย่างที่ดีสมบูรณ์
ของการศึกษาหรือการนำไปใช้ในโอกาสต่าง ๆ นอกจากนี้ยังพบว่า เป็นหนังสือที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับ
ศาสนา ดำเนิน รวมทั้งใช้ในพิธีกรรมเฉพาะอันประกอบไปด้วยฉันทลักษณ์ที่หลากหลาย

3.2 ประวัติการประพันธ์มหาชาติคำหลวง

ต่อมาเมื่อมีการแต่งเรื่องมหาชาติขึ้นใหม่ในสมัยอยุธยา สมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
เรียกว่า **“มหาชาติคำหลวง”** โดยกรุงศรีอยุธยาได้รับธรรมเนียมการอ่านเวสสันดรชาดกมาจากล้านนา
ที่พระเจ้าติโลกราชจัดให้มีขึ้นเพื่อให้สัปบุรุษ (คนดี ขรวาสผู้มีศรัทธาในศาสนา) ให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง
ในโอกาสทำบุญให้ทานในวันเทศกาลเข้าพรรษาการเทศน์มหาชาตินั้นสอนให้คนรู้จักทำความดีประกอบ
กรรมดี รู้จักการบำเพ็ญบุญบริจาคทาน สละทรัพย์ เพื่อสาธารณะประโยชน์เป็นการลดความตระหนี่
ในใจ ลดความเห็นแก่ตัวหรือการทำให้ไม่ยึดติดกับสิ่งที่เป็น รูป รส กลิ่น เสียง ที่เป็นอนิจจังเพราะ
เวลาตายไปแล้ว ไม่มีใครเอาเงินทองไปได้มีแต่ความดีและความชั่วเท่านั้นที่สามารถเอาไปได้ในภพหน้า
นั่นเอง

การวินิจฉัยเรื่องการสร้างมหาชาติคำหลวงว่าเกิดขึ้นเมื่อใดนั้น พบว่ามีข้อมูลที่สอดคล้อง
และขัดแย้งกันบ้าง อย่างไรก็ตาม วันเนา ยูเด็น⁸ ได้รวบรวมจาก สามแหล่งข้อมูลที่สรุปตรงกัน ดังนี้

ในพงศาวดารหลวงประเสริฐกล่าวว่า

“เมื่อปีชาล พ.ศ. 2025 ท่านให้เล่นการมหรสพ 15 วัน ฉลองวัด
พระศรีรัตนมหาธาตุแล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์”

⁷ นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2527: 36

⁸ วันเนา ยูเด็น, 2527: 77-78 อ้างใน เอกพงศ์ ประสงค์เงิน. ศึกษามหาชาติคำหลวงในแง่สัทศาสตร์, 2537: 47

พระราชพงศาวดารเรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ สมุด 1 กล่าวว่า

“ใน จ.ศ. 844 ปีชาลจัตวาศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถให้ขุนสูงษ์
สารสังวาสและนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง ผูกพระมหาชาติคำหลวง
พิสดารทั้ง 13 กัณฑ์ ประดับด้วยคาถาพันบริบูรณ์”

และในตอนท้ายของนันทโศปสูตรคำหลวงของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ กล่าวว่า

“เมื่อแรกแต่งมหาชาติคำหลวงนั้นจุลศักราช 844 วัตถุประสงค์เพื่อ
ใช้สวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง โดยยกคาถาภาษาบาลีขึ้นมารวบรวมหนึ่ง
แล้วแปลแต่งด้วยคำประพันธ์หลากหลายอาทิ เช่น ร่ายโบราณ ร่ายยาว
กาพย์ยานี กาพย์บัง กาพย์สุรางคนางค์ เมื่อจบเนื้อความ ของคาถา
วรรคหนึ่งก็ขึ้นต้นคาถาวรรคต่อไปแล้วก็แปลสลับกันไปจนจบ”

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ⁹ ทรงประทานพระวินิจฉัยถึง
ความแตกต่างระหว่างมหาชาติคำหลวงฉบับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กับกาพย์มหาชาติฉบับ
พระเจ้าทรงธรรมได้อย่างชัดเจน ทรงชี้ถึงวัตถุประสงค์ของการสร้างขึ้นใหม่ของพระเจ้าทรงธรรม
และเหตุผล สมทบอันเป็นลักษณะเฉพาะของมหาชาติคำหลวงฉบับแรก ดังความว่า

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพจึงประทานอธิบายไว้ว่า มีจดหมายเหตุ
ปรากฏว่า มหาชาติคำหลวงแต่งในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
และทรงเล่าตำนานการแต่งมหาชาติ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมไว้
อีกอย่างหนึ่ง ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า เมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระ
เจ้าทรงธรรม ซึ่งเสวยราชย์เมื่อปีชาลจัตวาศก พ.ศ. 2163 ได้โปรด
ให้แต่งหนังสือมหาชาติคำหลวง ที่กล่าวในหนังสือพงศาวดารนี้ ถ้าหากว่า
ผู้แต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร มิได้หลงเอาเรื่องแต่งหนังสือมหาชาติ
คำหลวง ครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ มาหลงผิดรัชกาล
ก็แปลว่า เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้น ได้โปรดให้แต่งหนังสือ
มหาชาติคำหลวงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเชื่อได้โดยทางสันนิษฐานว่าจำต้อง
แปลงกับหนังสือมหาชาติคำหลวงครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
มีหนังสือ **กาพย์มหาชาติ** สำนวนแต่งครั้งกรุงเก่าและเป็นสำนวนดี
แต่งผิดกับมหาชาติคำหลวงครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

⁹ ธนิต อยู่โพธิ์, ตำนานเทศมหาชาติ

ขยายความในภาษาไทยยาวไม่ล้นวรรคกับคาถาภาษาบาลี และมี ศัพท์บาลี น้อยเป็นกาพย์ภาษาไทยส่วนมาก แต่ผิดกับหนังสือมหาชาติ ที่ใช้เทศน์ กันอยู่ทุกวันนี้ ด้วยแต่งเรื่องยาว จะเทศน์ให้จบในวันเดียวกัน ทั้ง 13 กัณฑ์ไม่ได้ จึงสันนิษฐานว่า กาพย์มหาชาติจะเป็นหนังสือ ที่กล่าวว่า แต่งในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เพราะสำนวนดี เกินกว่าใคร ๆ จะแต่งตามวัดหรือตามบ้านโดยลำพัง **บางทีเทศน์มีมูล จะเป็นด้วยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระราชดำริ เห็นว่า มหาคาติคำหลวงของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น คำแปลภาษาไทย สั้นนักและซ้ำสลับกับภาษาบาลีทุกวรรคไป ผู้ฟังไม่มีใครเข้าใจความ จึงโปรดให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติคำหลวงใหม่ขึ้น อีกวาระด้วยมุ่งหมายให้เข้าใจภาษาไทยเป็นสำคัญ** และกันเอาบาลี ไว้เสียส่วนหนึ่ง เมื่อมีหนังสือคำหลวงชุดนี้ขึ้นพระจึงเอาไปเทศน์เนื่องจาก หนังสือมหาชาติสำนวนนี้ดำเนินความยาวมาก จะเทศน์ให้จบทั้ง สิบสามกัณฑ์ในวันเดียวไม่ได้ บัณฑิตในสมัยกรุงศรีอยุธยาชั้นหลัง จึงเอาหนังสือมหาชาติสำนวนครั้งแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้น มาตัดความภาษาไทยให้สั้นลง ให้เทศน์ได้ทั้งภาคภาษาบาลีและคำแปล จบในวันเดียว จึงสำเร็จเป็นรูปหนังสือมหาชาติ ที่เราได้ฟังกันในชั้นหลังนี้ มีมาแต่ตั้งกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และแยกย้ายกันแต่งหลายครู หลายอาจารย์ ไม่ได้รวมกันทำอย่างมหาชาติคำหลวง

นอกจากนี้ สุภาพรณ ญ บางช้าง¹⁰ ยังสรุปสอดคล้องกับข้อมูลดังกล่าว และแยกแยะ ลักษณะเฉพาะของมหาชาติทั้งสองวาระ อันได้แก่ มหาชาติคำหลวงกับกาพย์มหาชาติ ความว่า “ลักษณะการสวด(มหาชาติ) อาจเริ่มขึ้นแต่สมัยสุโขทัย แต่ยังไม่มีความชัดที่เป็นหลัก ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตช่วยกันแต่งมหาชาติคำหลวงให้เป็นหลัก ของการสวดมหาชาติ การสวดนี้ นักสวดผู้เป็นคฤหัสถ์เป็นผู้สวด” และนอกจากนี้ยังระบุชัดเจนว่า กาพย์มหาชาตินั้น แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ความว่า “ใน พ.ศ. 2145 สมเด็จพระเจ้า ทรงธรรมได้โปรดให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกาพย์มหาชาติ สำหรับให้พระเทศน์ให้ประชาชน เข้าใจเรื่องง่ายขึ้น วิธีการแต่ง ยกบาลีขึ้นตั้งอย่างสั้น ๆ แล้วพรรณนาขยายความเป็นภาษาไทย มิใช่ เป็นการแปลบาลีเป็นไทยวรรคต่อวรรคอย่างในมหาชาติคำหลวง¹¹”

¹⁰ สุภาพรณ ญ บางช้าง, 2535: 208

¹¹ เล่มเดียวกัน, 2535: 209

อย่างไรก็ตามปรากฏข้อมูลที่ขัดแย้งกับข้างต้นได้แก่ เนื้อความในพระราชพิธีสิบสองเดือน พระราชนิพนธ์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฯ ได้ทรงวินิจฉัยว่า พระเจ้าทรงธรรม เป็นผู้ประดิษฐ์ ทำนองสวด ดังความว่า

อนึ่ง มหาชาติคำหลวงนี้มีทำนองที่สวดประกอบด้วยเม็ดพรายสูงต่ำลึกซึ่ง จนไม่สามารถที่จะจำไว้ได้ หรือจะนึกทำให้ถูกขึ้นใหม่ ต้องมีเครื่องหมาย ที่ขึ้นที่ลงที่สูงที่ต่ำระตะเต็มไปทุก ๆ วรรค ทำนองนั้นก็คล้ายคลึง เทียบเทียบกับทำนองอย่างอื่นเลย เป็นทำนองอันเกิดขึ้นจากพระราชดำริ ของพระเจ้าทรงธรรมนั่นเอง ส่อให้เห็นว่าท่านคงเป็นผู้ชำนาญในการสวด เรียงต่าง ๆ ทุกอย่าง มีพระสุระเสียงอันไพเราะคล่องแคล่ว อาจจะ บัญญัติทำนองขึ้นใหม่ให้แปลกเปลี่ยนกับที่เคยมีมาแต่ก่อนได้ แล้วทรง พระอุทสาหะฝึกหัดด้วยพระองค์เอง ให้ราชบุรุษผู้เจ้าพนักงานรับเครื่อง ราชบรรณาการเป็นกรมน์กสวด¹²

ถึงแม้ว่าปรากฏข้อมูลที่ขัดแย้งด้านตัวบุคคล ซึ่งต้องไปการสืบค้นหลักฐานยืนยันด้านเวลา และเหตุการณ์สัมพันธ์ แต่ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะทำนองที่พรรณนาไว้ นับว่ามีคุณค่า อย่างมาก นอกจากได้ทราบถึงลักษณะเฉพาะพระองค์ของพระเจ้าทรงธรรมโดยอย่างละเอียด ทั้งทาง พุทธศาสตร์ อักษรศาสตร์ รวมทั้งคีตศิลป์ด้วย อย่างไรก็ตาม ในสมัยพระองค์ฯ มีบันทึกที่กล่าวว่า ท่านได้แต่งมหาชาติขึ้นด้วยมีพระราชประสงค์เพื่อช่วยให้เรื่องราวของมหาชาติแจ่มชัดยิ่งขึ้น ช่วยให้ผู้ฟัง มีความเข้าใจง่ายขึ้นกว่าฉบับก่อนหน้านั้น ด้วยข้อมูลนี้จึงนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า อาจเนื่องด้วย พระนามของพระมหากษัตริย์มีความคลาดเคลื่อนไป อย่างไรก็ตามการพรรณนาถึงลักษณะเฉพาะต่าง ๆ ของมหาชาติคำหลวงที่ปรากฏนั้น ได้ฉายถึงความเฉพาะต่าง ๆ ที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นการยาก ที่จะหาได้ในแหล่งข้อมูลอื่น ๆ สามารถสรุปได้ ดังนี้

- 1) ทำนองที่สวดประกอบด้วยเม็ดพรายสูงต่ำลึกซึ่ง
- 2) ไม่สามารถจำทำนองไว้ได้ ต้องมีเครื่องหมาย
- 3) ลักษณะของเครื่องหมาย มีสัญญาณขึ้น-ลง จำนวนมากปะปนอยู่กับอักขระ
- 4) ทำนองนั้นก็คล้ายคลึงเทียบเคียงกับทำนองอย่างอื่นเลย

เป็นที่แน่ชัดว่า “กาพย์มหาชาติ” นั้นเป็นมหาชาติฉบับที่ 2 ที่ถูกปรับขึ้นสืบเนื่องจาก ต้นฉบับคือ “มหาชาติคำหลวง” ซึ่งมีความเฉพาะแตกต่างกันอย่างชัดเจน ในด้านการประพันธ์ที่มี

¹² พระราชพิธีสิบสองเดือน, 2552: 295

เนื้อหาภาษาไทยค่อนข้างยาว โดยขยายความมากขึ้นจากต้นฉบับทั้งนี้เพื่อเป็นการแก้ไขประเด็นการฟังรู้เรื่องได้ยากอันเนื่องมาจากการวางวรรคภาษามคร(บาลี)สลับกับวรรคภาษาไทยชนิดวรรคต่อวรรคที่ค่อนข้างถี่ในต้นฉบับ จึงปรับการนำเสนอเนื้อหาความภาษาไทยให้อย่างราบรื่น และที่น่าสังเกตคือเปลี่ยนผู้สารถายจากราชบัณฑิตเป็นพระภิกษุสงฆ์ ฉะนั้นรูปแบบดังกล่าวจึงเป็นลักษณะการเทศน์มิใช่สวดอย่างต้นฉบับ ในปัจจุบันเป็นการจึงยึดแนวปฏิบัติการสารถายพระมหาคติด้วยการเทศน์โดยพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ยังมีทำนองเฉพาะครบทั้ง 13 กัณฑ์ ที่มีความแตกต่างกันเมื่อเกิดฉบับทางราชการหรือเรียกว่า “ทำนองหลวง” ขึ้นแล้ว ย่อมเป็นเรื่องปกติที่จะเกิดสำนวนและทำนองแบบราษฎร์ขึ้น ฉะนั้นกาพย์มหาชาติในลำดับนี้ จึงเป็นวรรณกรรมมหาชาติฉบับที่สองและมีทำนองเฉพาะแบบแผน ของราชสำนักปรากฏควบคู่กับทำนองของราษฎร์

ต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ให้แต่งมหาชาติคำกาพย์ขึ้น ดังที่กล่าวมาข้างต้นก็ทำให้เข้าใจเรื่องได้ง่ายกว่ากว่ามหาชาติคำหลวงและเหมาะแก่การที่จะว่าเป็นทำนองเรียบ ๆ ได้ พระภิกษุสงฆ์จึงเอาไปเทศน์ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสนับนิตว่า “การที่พระเทศน์มหาชาติ” มาถึงปัจจุบัน เทศน์มหาชาติมีระเบียบต้องว่าเป็นทำนอง เป็นประจำกัณฑ์ต่างกัน 13 กัณฑ์ และมีครูอาจารย์ฝึกหัดซ้อมทำนองหลวงก็มี ทำนองราษฎร์หรือเชลยศักดิ์ก็มีพระผู้เทศน์ในพิธีทางราชการแต่ก่อน จะมาต้องหาครูอาจารย์ที่ชำนาญในการว่าทำนองหลวง ให้ช่วยแนะนำฝึกสอนให้ ในสมัยรัชกาลที่ 6 และ 7 เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นพงศาติศรมหิปรังษียังมีพระชนม์อยู่ได้ทรงเป็นพระธุระเอาพระทัยช่วย ฝึกซ้อมและมีพระภิกษุไปถวายตัวเป็นศิษย์หลายรูป ส่วนตามชาวบ้านนั้นชอบทำนองผาดโผนเรียกกันว่า ทำนองราษฎร์ หรือทำนองเชลยศักดิ์ มีหลายแบบหลายทำนอง ยังพอหาฟังได้ในปัจจุบันนี้¹³

หลักฐานอีกชั้นหนึ่งที่เชื่อได้ว่า มีการยืนยันกาลแห่งการแต่งมหาชาติคำหลวงที่ชัดเจนนั้นคือเนื้อความท้ายกัณฑ์มหาพน เรียกว่าโคลงบานแผนกท้ายคัมภีร์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพนฉบับที่ตกทอดมาถึงกรมการศาสนาในปัจจุบัน เนื้อความเกี่ยวข้องกับที่มาของมหาชาติคำหลวงจำนวน 13 บท ต่อจากนั้นอีก 9 บทเป็นการพรรณนาเกี่ยวกับความอาลัยจากเหตุสวรรคตของสมเด็จพระสังฆราช ในข้อความเป็นบทส่งท้ายเนื้อหาประจำกัณฑ์มหาพน ขึ้นต้นว่า “จบเสร็จสำเร็จเรื่องมหาพน เช่นชาติพิชิตคน คตคุ” จากนั้นเนื้อความเป็นการทำความกำเนิดพระมหาชาติคำหลวง

¹³ มณี พยอมยงค์, 2519 : 39-40

จนกระทั่งโคลงบทที่ 3 ปรากฏปีชาลจุลศักราช 844 เมื่อได้ค้นคว้าเทียบเคียงปีพุทธศักราชแล้ว ก็ปรากฏว่าปีจุลศักราชดังกล่าวนั้น ตรงกับปีพุทธศักราช 2025 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถครั้งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ทุกฝ่าย แต่งไว้ครบทั้ง 13 กัณฑ์ ในปีพุทธศักราช 2025 ตรงตามพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ และบันทึกของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศว่าไว้ จึงขอแสดงเนื้อความที่ปรากฏในโคลงท้ายกัณฑ์มหาพน ดังนี้

(3) ปีชาลจัตวาศก	จุฬศัก
กระษณันบรปักษ์	แปดร้อย
สี่สิบสี่สังวณะรัก	ราวเนื่อง
ชุมพระสงฆ์ใหญ่่น้อย	นับหนึ่งแน่นโรง

รูปภาพที่ 1 แสดงภาพต้นฉบับโคลงบานแพนง บทสวดลำดับที่ 3 กล่าวถึงปีที่สร้างพระมหาชาติ คำหลวง คัมภีร์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน ฉบับของกรมการศาสนา

ที่มา: นายเดชา ศรีคงเมือง ถ่ายภาพ วันที่ 17 สิงหาคม 2549

ฉะนั้นในการศึกษาครั้งนี้จึงทำการคัดลอกเพื่อทำนองพิจารณาความให้อ่องแท้ และทำการผันอักษรเป็นไปตามต้นฉบับบันทึกไว้ทุกประการซึ่งอาจไม่ตรงกับอักขระวิธีในปัจจุบันซึ่งจะพบการผันรูปอักษรของคำต่าง ๆ ยังมีความดั้งเดิมอยู่มาก ภาพรวมทั้งหมดของเนื้อหาในโคลงบานแพนงดังกล่าวจำนวน 13 บท ได้บอกทั้งกาลที่แต่ง ประวัติการแต่ง และประวัติการสวด ความว่า

(1) จบเสร็จสำเร็จเรื่อง	มหาพน
เช่นชาติทชีคน	คดีคู่
สามารถอาจเอาตน	ตามติด ต่อณา
ถึงพระอรุณจตุรรู้	รอบถ้อยแถลงทาง
(2) หนึ่งมีในราชเจ้า	ชาวดาร
อดีตกาลนับนาน	เนอนแล้ว
ครั้ง พระปิ่นปทุมมาลย์	นครวัด
บรมราชเรืองแผ้ว	ผ่องพันเพียบบุญ

(3) ปิชาลจัตวาศก	จุฬศัก
กะราชนันบรปักษ์	แปดร้อย
สีลิปสีสังวัจนะรัก	ราวเนื่อง
ชุมพระสงฆ์ใหญ่่น้อย	นับหนึ่งแน่นโรง

(4) นักปราชาบัณฑิตยด้วย	ดับกัน
ผูกพระชาดกบัพ	เลศแก้ว
พิฆฎารสิบสามกัณฑ์	เกนท่วน จบนา
ปรกอปศบทเสร็จแล้ว	ผ่องไว้เป็นเฉลิม

(5) บุชาลิขลวัน	เงินคำ
ตั้งแรกแต่กระทำ	ท่วนถ้อย
บทหนึ่งประโคนคำ	คำหนึ่ง นับนา
บชาดอักษรสร้อย	เสจสิ้นเกลากลอน

เนื้อความของโคลงบทที่ 5 นี้ ผู้วิจัยขอเสนอข้อวินิจฉัยในมุมมองที่ยังไม่ปรากฏ ดังนี้
 “บทหนึ่งประโคนคำ คำหนึ่ง นับนา บ่อชาดอักษรสร้อยเสร็จสิ้นเกลากลอน”

“บทหนึ่งประโคนคำ” หมายถึงการสวด เพราะการ “ประโคน” หมายถึงการทำให้เกิดเสียงดังขึ้น ในบริบทนี้มีได้เกี่ยวข้องกับการประโคนดนตรีแต่อย่างใด และ “คำหนึ่งหนึ่งนา” เป็นลักษณะของการสวดแต่ละคำ ๆ ไปพร้อมกัน นี่เป็นการแสดงถึงกระบวนการประพันธ์ที่ต้องอาศัยการบูรณาการความรู้จากศาสตร์หลายแขนง ในส่วนปราชญ์ด้านวรรณกรรมจัดสร้างคำตามเงื่อนไขของฉันทลักษณ์เสร็จลำดับหนึ่ง จากนั้นส่งต่อไปยังปราชญ์ด้านการสวดอีกต่อหนึ่ง น่าจะเป็นขั้นตอนสุดท้าย เพื่อเป็นการตรวจสอบผลการประพันธ์อันมีรากฐานจากฉันทลักษณ์ ความไพเราะต่าง ๆ น่าจะมีการได้ลงมติกันเป็นลำดับสุดท้าย หากมีการปรับปรุงก็จะทำการแก้ไขและคงบันทึกเป็นมติไว้ ซึ่งการวินิจฉัยนี้มีความหนักแน่นยิ่งขึ้นด้วยการสนับสนุนของบาทสุดท้าย “บ่อชาดอักษรสร้อยเสร็จสิ้นเกลากลอน” ถือเป็นการสรุปผลและกระบวนการสร้างที่เป็นลำดับกระบวนการ ผลการตรวจสอบมิให้เกิดการผิดพลาดตามมติที่ลงความเห็นไว้แล้ว ฉะนั้นกระบวนการประพันธ์นี้เป็นที่มั่นใจได้ว่าหากมีหลักการที่ไม่สอดคล้องกับขนบแต่เดิมแล้ว นั่นหมายถึงเป็นความประสงค์ของเหล่านักปราชญ์

(6) อักษรคณะใด	ดับแถลง
ยิ่งคิดยิ่งฉงนแคลง	เคลือบไคล
ใครอย่าอวจอย่าแวง	คำท่าน เพราะนา
รู้ตื่นรู้ตได้ไว้	อย่าได้ตีเตียน

บทนี้ยังคงเป็นเรื่องการยืนยันในความถูกต้องในการแต่ง ที่มีการพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้ว และคาดการณ์ว่าอาจมีผู้เห็นต่างไปในหลักการประพันธ์ดังกล่าว หรืออาจไม่มั่นใจในความถูกต้อง ตลอดจนมีผู้ปราชญ์และนำไปสู่ถ้อยคำที่ปรับเปลี่ยนเปลี่ยนแปลงผลงานการประพันธ์มหาคำหลวง ส่วนนี้ให้แตกต่างไปจากต้นฉบับ ท่านจึงกล่าวว่า ปัญญาไม่ถึงเหล่านักปราชญ์แล้ว อย่าวิจารณ์ว่าท่านแต่งไม่ถูกต้อง ดังความว่า

(7) ศรบทหนึ่งผิ้งเปิด	แปลกแปล
ความคิดคิดความแคว	ขวัญไขว้
ของท่านย่อมพรรณแปร	เปรยวประเปรื่องนา
ควรรบควรรนิกไหว	ท่านไว้เป็นครู

(8) เรื่องราวเยี่ยงอย่างนี้	มีมา
สำหรับกระษัตรา	ทุกไท้
เฉพาะสวดพระวษา	สามนัด
อย่างยอดยอดยากไซ้	สืบเหยี่ยงพระนคร

เมื่อแต่งเสร็จแล้วก็ตั้งไว้ประจำสำหรับวัดพระศรีสรรเพชญ์ นับว่าเป็นประเพณีที่ ปฏิบัติกันสืบมาในระดับพิธีราชบุรี ก่อนที่พระมหากษัตริย์ จะต้องเสด็จมาฟังสวดในพรรษาสามนัด คือเข้าพรรษา กลางพรรษา และออกพรรษา ดังปรากฏในโคลง

(9) ครึ่งกรุงศรีอยุธยาเจ้า	จอมเจยว
อนาจักรเดจเดี่ยว	ท่านไท้
ทรงพระเมตตาเอยว	สุญเสื่อม เสียนา
โปรดประทานนักสวดได้	รับเครื่องถวายกัณฑ์

(10) ตั้งสวดอาวษาไว้	สรรเพชฯ
สวดนัดหนึ่งท่านเสด็จ	ทุกครั้ง
ทรงฟังจนจบเสร็จ	ขาดก เรื่องนา
มีพระศรัทธาตั้ง	ตอบต้องเงินตรา

(11) เปนเงินสามซ้งไซ้	สิบสอง
นักสวดทวนท้าวผอง	เพียบหน้า
นบจิตรเจตนาปอง	ปูนปั้น เกลั่นา
เฉลิมพรยศจอมหล้า	เลศล้ากรุงสุวรรณค์

เมื่อทรงฟังจบก็พระราชทานเงินแก่นักสวด 12 คน ซึ่งผลัดเปลี่ยนกันสวดเป็น 3 ชุด
เป็นเงิน 3 ซ้ง

(12) มีนามว่าไ้วพระ	คำหลวง
แรกเรียกตามกระทรง	กระษัตริย์สร้าง
ที่ตื่นต่ำสติปอง	ปองเรียก อังนา
ยังอ่อนแออ่านอ้าง	โอเอพิหารราย

มูลเหตุที่เรียกว่า “คำหลวง” นั้นเห็นจะเป็นเพราะพระมหากษัตริย์ทรงสร้างมากกว่าอื่น
ดังปรากฏในบทโคลงบทที่ 12 และ 13

(13) จงทราบกระจ่างแจ้ง	จริงมา
ในอักษรเลขา	ชิดไว้
ขอปราชาท่นปัญญา	ยลอ่าน เรื่องเอย
ตามแบบโบราณไซ้	สืบเหยียง คำหลวง

โคลงบทที่ 13 นี้เป็นการสรุปท้ายบทกล่าวถึงการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งประกอบ
ไปด้วย “อักษรและเลข” และใช้สำหรับการอ่านด้วยผู้ที่มีความรู้จึงจะเข้าใจ และลักษณะการอ่าน
ที่จัดไว้นั้นเป็นต้นแบบของผลงานชั้นเลิศ “คำหลวง” สามารถสรุปได้ว่า การสาธิตด้วยการสวดนั้น
มีลักษณะของการ “อ่าน” อาจกล่าวได้ว่าเป็นการ “สวดด้วยการอ่าน” และต้องใช้บันทึกในรูปแบบ
“อักษรและเลข” ประกอบกับการอ่านและมีท่วงทำนอง ถือเป็นแบบพระราชประเพณีโบราณ
แสดงว่าสิ่งที่ผู้วิจัยตั้งประเด็นไว้ว่าการบันทึกโน้ตสัญลักษณ์ที่ปรากฏในสมุดคัมภีร์มหานิทาชาติคำหลวงนั้น
เป็นสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นร่วมสมัยกับการประพันธ์วรรณกรรมหรือไม่ จากความหมายของโคลงบทสุดท้าย
จึงสามารถอนุมานได้ว่า สัญลักษณ์โน้ตที่ใช้ในการบันทึกลักษณะท่วงทำนองในการสวดย่อมเกิดขึ้นมา
อย่างนั้นร่วมสมัยกันหรืออาจมีมาก่อนแล้ว จึงนำมาใช้บันทึกไว้ และผู้บันทึกลงสมุดไทย คงต้องเป็น
เจ้าหน้าที่อาลักษณ์ ฉะนั้นการสวดด้วยท่วงทำนองเฉพาะ ต้องเป็นการสวดจากการอ่านเท่านั้น
ไม่สะดวกที่จะสวดโดยการจดจำอาจด้วยรายละเอียดปลีกย่อยที่เกินวิสัยแก่การจดจำ อีกทั้งเป็นการ
รักษาท่วงทำนองสวดให้บริบูรณ์มิให้เกิดการผิดเพี้ยน

ในส่วนของกระบวนการวิธีต่าง ๆ ซึ่งกว่าจะแต่งมหาชาติคำหลวงจนสำเร็จครบถ้วนทั้ง 13 กัณฑ์ นั้นตามสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ มีความว่า การแต่งมหาชาติคำหลวงครั้งกระโน้นนอกจากจะเป็นการแต่งประกวดประชันกันแล้ว น่าจะมีพิธีรีตองในการแต่งสวดอยู่มีใช้น้อย เมื่อแต่งเสร็จก็นำมาอ่านถวายหน้าพระที่นั่งให้ทรงสดับ เมื่อครั้งทรงต่อเติมแก้ไขจัดว่าเป็นยุคแล้ว ก็มีพระสงฆ์ หรือคฤหัสถ์ที่เป็นราชบัณฑิตร่วมกันประดิษฐ์ทำนองสวดขึ้นถวายเพื่อให้ทรงสดับ บางทีก็ทรงแก้ไขข้อความบางตอน บางทีก็โปรดประดิษฐ์ทำนองพระราชทานเพราะปรากฏตามหลักฐานว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์มีพระสุรเสียงไพเราะในการสวด ดังมีคำกล่าวของพระเกียรติไว้ใน “ลิลิตยวนพ่าย”

สำนียงสำนวดแม่น	มฤจธูธา ร้อยแฮ
ทำนองทำนองการ	เลอศลวัน
ทำนองทำนุกา	รตรองตรยบรยง เฮย
ดำเนินทำนองถ้อย	ถ่องถล ฯลฯ ¹⁴

ฉะนั้นสามารถสรุปกระบวนการสร้างมหาชาติคำหลวงขึ้นนั้น นอกจากประกอบด้วย ประธานสูงสุดในพิธี ซึ่งสันนิษฐานว่าควรเป็นพระมหากษัตริย์ หรือสมเด็จพระสงฆราช ผู้เป็นประมุขแห่งคณะสงฆ์ และควรประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทางที่เกี่ยวข้องอย่างน้อยจำนวน 4 สาขาวิชา ได้แก่

- 1) พระเถรานุเถระ หรือนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้ความรู้ทั้งด้านพุทธธรรม และอักขรวิธีบาลี เป็นผู้รวบรวมชำระอักขระบาลี(มคอ) ที่ได้สืบทอดมาแต่โบราณ และแปลความออกเป็นภาษาไทย
- 2) ราชบัณฑิตฝ่ายวรรณศิลป์ เป็นผู้จัดกระบวนการความหมายให้อยู่ในรูปแบบฉันทลักษณ์ไทยชนิดต่าง ๆ ซึ่งเป็นกระบวนการทางวรรณศิลป์
- 3) นักสวดหรือคีตศิลป์ ทำการประดิษฐ์ทำนองจากวรรณกรรม และทดลองสวดจริง
- 4) เจ้าหน้าที่อาลักษณ์ ผู้มีความสามารถด้านการจดบันทึกข้อมูลอันเป็นมติ ลงในสมุดข่อย ซึ่งเป็นงานเอกสารเนื่องด้วยพระมหากษัตริย์

¹⁴ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ อ้างใน เริง อรรถวิบูลย์ 2512: 190

ส่วนบริบทด้านอื่น ๆ ที่ปรากฏนั้นเป็นเรื่องของการจัดสถานที่ กระบวนการบูชา ฉะนั้นสามารถกล่าวได้ว่า เหตุการณ์ดังกล่าวต้องมีพิธีต้องเป็นอย่างดี นับว่าให้ความสำคัญเสมือนเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกในประวัติศาสตร์เลยทีเดียว นับเป็นการประสงคถึงผลบุญใหญ่ในการสืบทอดพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

“แม้มหาชาติคำหลวงจะใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยเป็นพัน แต่ก็มีเพียง 4 กัณฑ์ใน 13 กัณฑ์เท่านั้น ที่ใช้คำประพันธ์ประเภทร้อยอย่างเดียว (ได้แก่ ทศพร วนประเวศน์ ชูชก และนครกัณฑ์) ส่วนในกัณฑ์อื่น ๆ มักประกอบด้วยคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ แทรกปนอยู่มากบ้างน้อยบ้าง เพื่อเป็นการหลากรสลิลา เปลี่ยนบรรยากาศอารมณ์ เน้นความสำคัญของเนื้อหา เป็นต้น ศิลปะวิธีแห่งคำประพันธ์เหล่านี้ มีความน่าสนใจเพราะบางครั้งก็แปลก และเป็นอิสระจากกรอบแบบแผนอันเป็นที่รู้จักในปัจจุบัน ทำให้มหาชาติคำหลวง เป็นประหนึ่งเวทีการแสดงศิลปะการประพันธ์ร้อยกรองหลากหลาย และทรงคุณค่า ยากที่จะพบได้ในวรรณกรรมเรื่องเดียว”¹⁵

อย่างไรก็ตาม ในจำนวนมหาชาติคำหลวงทั้ง 13 กัณฑ์ นี้หาใช่เป็นสำนวนเก่าแต่ครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทุกกัณฑ์ไม่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ¹⁶ ได้ทรงอธิบายไว้ในฉบับพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2460 ความว่า

“ยังหาฉบับไม่ได้ครบ 13 กัณฑ์...มีจดหมายเหตุปรากฏว่า เมื่อกรุงเก่าเสียแก่พม่าข้าศึกนั้น ต้นฉบับหนังสือมหาชาติคำหลวงสูญหายไป 6 กัณฑ์ คือ กัณฑ์หิมพานต์ 1 ทานกัณฑ์ 1 จุลพน 1 มัทรี 1 สักรบรรพ 1 ฉกษัตริย์ 1.... แต่ที่หอพระสมุดพระนครหาฉบับมาได้ มีบางกัณฑ์ที่ได้มาหลายความ เข้าใจว่าฉบับความครั้งกรุงเก่าที่ว่าสูญ เมื่อในสมัยรัชกาลที่ 2 **ดูเหมือนจะมาปรากฏอยู่อีกบ้าง** ครั้นยกตัวอย่าง ดังกัณฑ์มัทรี ที่ในหอพระสมุดมีอยู่ถึง 3 ความ เลือกเอาความซึ่งเห็นว่าเก่าที่สุดพิมพ์ในสมุดเล่มนี้”

หากจะสรุปคล้อยตามพระมติของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็อาจกล่าวได้ว่า มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่มีมาแต่ครั้งกรุงเก่ามีทั้งสิ้น 8 กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มัทรี มหาราช นครกัณฑ์

¹⁵ โชษิตา มณีใส, 2544: 99

¹⁶ พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ฯ อ้างใน, เล่มเดียวกัน, หน้า (1) – (5)

นักวรรณคดีอีกท่านหนึ่งคือ ม.ร.ว. สุนชาติ สวัสดิ์กุล¹⁷ ได้แสดงความเห็นเกี่ยวกับมหາชาติคำหลวงไว้ว่า

“มหาชาติคำหลวง ซึ่งกล่าวกันว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตย์แต่งขึ้น.....มีลักษณะคำประพันธ์รวมอยู่หลายชนิด ในกัณฑ์ที่ว่าเป็นของเก่า เช่น กัณฑ์มหาพน มหาราช และฉัตติยบรรพ เป็นต้น มีคำโคลงเก่า ๆ ที่พอจะยกมาให้เห็นได้บ้าง ”

เมื่อพิจารณาความเห็นข้างต้นนี้ ประกอบกับตัวอย่าง “คำโคลงเก่า ๆ” ที่ยกมาเสริมคำอธิบายอย่างน่าเชื่อถือ จึงอาจจะจัดให้กัณฑ์ฉัตติยบรรพรวมอยู่ในฉบับครั้งกรุงเก่าอีก 1 กัณฑ์ รวมเป็น 9 กัณฑ์

ในส่วนตัวผู้เขียนเอง หลังจากที่ได้สำรวจมหาชาติคำหลวงครบทุกกัณฑ์แล้ว ประกอบกับได้ขอคำแนะนำปรึกษาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.คมคาย นิลประภัสสร โดยใกล้ชิด ก็ใคร่จะแสดงความเห็นเพิ่มเติมว่า มีมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ที่อยู่ในข่ายสงสัยว่า **อาจจะเป็นส่วนแต่ครั้งกรุงเก่าเพิ่มขึ้นมาอีก 2 กัณฑ์ คือกัณฑ์จุลพน และทานกัณฑ์** ดังนั้นจึงอาจสรุปในขั้นแรกได้ว่า มีมหาชาติคำหลวงจำนวนที่น่าจะสืบทอดมาแต่ครั้งกรุงเก่ารวมทั้งสิ้น 11 กัณฑ์ **เหลือเพียง 2 กัณฑ์ เท่านั้นที่แต่งขึ้นในชั้นหลัง ได้แก่กัณฑ์หิมพานต์และ สักรบรรพ**

ในจำนวนมหาชาติ ฯ จำนวนเก่า 11 กัณฑ์นี้ หากวิเคราะห์ในแง่ของฉันทลักษณ์ อาจแบ่งออกได้เป็นสองพวก คือ พวกที่หนึ่งได้แก่กัณฑ์ที่แต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดร่ายล้วน ๆ ซึ่งมีลักษณะร่ายต่าง ๆ ชนิดกันไป (สมควรที่จะวิเคราะห์ให้ละเอียดต่อไป) มีทั้งสิ้น 5 กัณฑ์คือ กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชุขก กุมาร นครกัณฑ์ ส่วนพวกที่สอง ได้แก่กัณฑ์ที่ไม่ได้แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายยี่นพื้น แต่มีฉันทลักษณ์ชนิดอื่น ๆ ประกอบให้วิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น เช่น โคลง กาพย์ และฉันท์ ตลอดจนกลอนกลบทบางชนิดมีทั้งสิ้น 6 กัณฑ์ คือ มหาพน มหาราช มัทรี ฉัตติยบรรพ ทานกัณฑ์ และจุลพน

¹⁷ เรื่องสอบสวนการแต่งลิลิตพระลอ” วารสารสมาคม คณวิชาแห่งประเทศไทย เล่ม 3, ส.ค. 2488, หน้า 77

ในที่นี้จะได้วิเคราะห์ให้เห็นว่า มีฉันทลักษณ์ต่าง ๆ ชนิดอย่างไรบ้าง ในมหาชาติคำหลวง พวกที่สอง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการสันนิษฐานสมัยหรือระยะเวลาที่แต่งวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งยังไม่เป็นที่ยุติว่าแต่งขึ้นเมื่อใด

ฉันทลักษณ์ อาจแบ่งออกได้เป็นสองพวก คือ
กัณฑ์ที่แต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดร่ายล้วน ๆ มีทั้งสิ้น 5 กัณฑ์คือ

ทศพร

วนประเวศน์

ชูชก

กุมาร

นครกัณฑ์

ส่วนพวกที่สอง ได้แก่กัณฑ์ที่ไม่ได้แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดร่ายยืนพื้น
แต่มีฉันทลักษณ์ชนิดอื่น ๆ ประกอบให้วิจิตรบรรจงยิ่งขึ้น

มหาพน : (ร่าย โคลง กลอน กาพย์ ฉันท์)

มหาราช

มัทรี

ฉัฏยบรรพ

ทานกัณฑ์

จุลพน

สรุปได้ว่าต้นฉบับหนังสือมหาชาติคำหลวงสูญหายเสีย 6 กัณฑ์ คือ

- 1) กัณฑ์หิมพานต์
- 2) ทานกัณฑ์
- 3) จุลพน
- 4) มัทรี
- 5) สักรบรรพ
- 6) ฉกษัตริย์

ตารางที่ 1 แสดงสรุปสำนวนพระมหากษัตริย์คำหลวงที่ปรากฏในปัจจุบัน

กัณฑ์	ฉบับเก่า	สูญหายและสร้างทดแทน ในรัชกาลที่ 2	หมายเหตุ
กัณฑ์ที่ 1. ทศพร	☒		
กัณฑ์ที่ 2. หิมพานต์		☒	
กัณฑ์ที่ 3. ทานกัณฑ์		☒	
กัณฑ์ที่ 4. วณปเวสน์	☒		
กัณฑ์ที่ 5. ชูชก	☒		
กัณฑ์ที่ 6. จุลพน		☒	
กัณฑ์ที่ 7. มหาพน	☒		
กัณฑ์ที่ 8. กุมาร	☒		
กัณฑ์ที่ 9. มัทรี		☒	มีหลายสำนวน
กัณฑ์ที่ 10. สักกบรรพ		☒	
กัณฑ์ที่ 11. มหาราช	☒		
กัณฑ์ที่ 12. ฉกษัตริย์		☒	สันนิษฐานว่าเก่า
กัณฑ์ที่ 13. นครกัณฑ์	☒		

3.3 ลักษณะอักขรวิธี

วิวัฒนาการทางอักขรวิธีนั้นเป็นสิ่งที่สามารถระบุช่วงเวลาหรือยุคสมัยของการใช้ภาษาได้ และพบว่าภาษาเขียนในคัมภีร์มหากษัตริย์คำหลวง มีความคล้ายและแตกต่างจากอักขรวิธีในปัจจุบัน ในความแตกต่างทางอักขรวิธีดังกล่าวนี้เป็นเค้าเงื่อนหรือร่องรอยความดั้งเดิมของการสร้าง ฉะนั้น จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจและนำไปสู่การสำรวจอักขรวิธีที่ใช้ในคัมภีร์ โดยเฉพาะฉบับที่ตกทอดมายัง กรมการศาสนาในปัจจุบัน พบการใช้อักขรวิธีตามแบบสมัยกรุงศรีอยุธยา จำนวน 9 อย่าง ดังต่อไปนี้

- 1) การใช้รูปสระ “เอีย” แบบอยุธยา กรณีคำที่มีตัวสะกดท้าย
- 2) รูปสระ “อัว” เฉพาะ
- 3) รูปสระ “โอ” ลดรูป
- 4) รูปสระ “เออ”
- 5) อักษรหัน
- 6) ไม่ทัณฑฆาต “ ฺ ”
- 7) การใช้ชนิดิต “ ํ ”
- 8) การไม่ใช้ไม้ยมก
- 9) การใช้ฝนทอง “ ั ” และการออกเสียง “ - ะ ”

1) รูปสระ “- ย (เอีย) ที่มีตัวสะกด

ตัวอย่างการใช้ เช่น เรยก เสงย เคยด เกลี้ยง เพี้ยง เงี้ยว เจียด เขียว ส่วนกรณีไม่มีตัวสะกด ปรากฏรูปแบบการใช้เหมือนกับกรุงรัตนโกสินทร์ทุกประการ เช่น เมีย เสีย เลี้ยง เป็นต้น อนึ่ง จากการสำรวจพบเพียงคำว่า “เลี้ยง” ในคำสวด “ปริตมินัสความไว้ ได้เลี้ยงตน ผลอาหาร” เท่านั้นที่ไม่ครอบคลุมข้อสรุปนี้

คำ	ตัวอย่างในบทประพันธ์
เรยก	แรกเรยกตามกระทรวง กระษัตริย์สร้าง
เสงย	ไม่ไล่ไสเสงยหวาน สารดจ้องเรียกฝูงคน
เจียว	ครั้งกรุงศรีอยุธยาเจ้า จอมเจียว
เคยว	อณาจักรเดจเคยว ท่านไ้
เวียร	ขุภาสังวรเวียร หน้าตรเบยรบุชาไฟ
เบยร	ขุภาสังวรเวียร หน้าตรเบยรบุชาไฟ
เรยง	รายเรยงจับไม้แมก ร้องขานแซกรลุลาญ
ยง	เอียดอัปรีแปรพยาธิ ทุกขาพาชยงพาล
เกลี้ยง	ลบัดอันอ่อนเกลี้ยง พักพูนเพี้ยงสลียอง
เพี้ยง	ลบัดอันอ่อนเกลี้ยง พักพูนเพี้ยงสลียอง
เพยง	ปลายยอดจำเติดแทง แสงเพยงเมฆมีพรรณ
เงี้ยว	ยุงแยงเงี้ยว
เขี้ยว	เขี้ยวพิศมเข่น
เคยด	หาความเคยด
เจียด	เจียดจรงาย

เดยว	อันอยู่กลางไพร พนานครเดยว*
เครยว	ด่งใจกุหมาย ทานนี้เครงเครยว
เขยว	คีนคำเขาเขยว จะขอสีกอัน
เพลยว	เต่าปลาเพลยวซีโคล ฟังไบไม้ฝงแฝงหัว

2) รูปสระ “อัว” ใช้เป็น “ ู๋ว ”

พบคำว่า “ทู้ว” จากวรรณคดีสวด “นักสวดท่วนทู้วมองเพียบหน้า” โดยมีการออกเสียงว่า “ทู้ว” /t^hu:/ /ʔu:a/

3) รูปสระ “โอ ” ลดรูป “ โ ”

“เสื่อคร่งควายสีหราช”

4) รูปสระเออ

สระ “เออ” กรณิคำที่มีตัวสะกด ใช้รูป “- อ + ตัวสะกด” 1890 -1920 ถึง 2279

คำ	ตัวอย่างในบทประพันธ์
เฉลิม	เฉลิม พรยศจอมหล้า
เลอศ	เลอศ ล้ำกรุงสวรค์
เนอน	อดีตกาลนับนาน เนอน แล้ว
เมอน	อาจารย์ ฐ มาครานี้ชอบ กอบประดำ เนอน เมอน ดุงาม
เชอญ	ช่างปางนี้ เชอญ ชีมาฉั่น
เรอง เถลอง	พรรณมฤค ถึกเถื่อน อ่นาจ อาจทุกตัว

5) อักษรหัน

เป็นรูปสระ “-ะ” ที่มีตัวสะกด ที่ใช้การซ้ำพยัญชนะตัวสะกด ซึ่งในปัจจุบันคงเหลือให้เห็นเพียง “รร”

คำ	ตัวอย่างในบทประพันธ์
กง	รำคานทุกข์ ขุกความยาก ภาค กง วล กลบมี
ด่ง	ไปสู่เจ้าจอมนารถ ก็ประกาศด้วยคาถา ด่ง นี้
ฟง	ฟง งแฮทชีพราหมณ์ เขาเขยวงามทั้งแห่งทรงัน

รง	สรครอยาง รง ราย	กิงทรสายทรสมผกา
ฝง	เต่าปลาเปลายน ช ไคล	พิงไบไม้ ฝง แฝงหัว
บง	เต็มด้วยดอกบัวบาน	เล็งจมาลย์ บง ใบ
ยง	ทุกขาพาร ยง พาล	ผลาหาร ยง มาก
ตั้ง	ตั้งสวดอาวาษาไว้	สรรเพชฯ

หมายเหตุ

อย่างไรก็ตามพบการใช้รูปคำที่ไม่คงที่ได้แก่ คำว่า “อันว่า” ไม่ปรากฏซ้ำว่า “อรร” และคำว่า “ดงนี้” ปรากฏใช้ทุกครั้ง ไม่ปรากฏใช้ “ดงนี้”

6) ไม่ทัณฑฆาต “ ะ ”

สระ “เอ” และมี จ เป็นตัวสะกด - จ ปรากฏการใช้ ะ (ทัณฑฆาต) หน้าที่ 567 ทำหน้าที่เหมือนกับมี ะ (ไม้ไต่คู้)

คำ	ตัวอย่างในบทประพันธ์
เสร็จ	ประกอบศบท เสร็จ แล้ว
เสด็จ	ในเมื่อพระฮามยามสุริย์ เสด็จ ออก
เด็จ	อนาจักร เด็จ เดียว ท่านไท่

7) การใช้นิคหิต “ ํ ”

เสียง “อำ” ใช้รูป ํ (นิคหิต) ใช้กำกับพยางค์ที่ไม่มีตัวสะกด ใช้ในคำที่มีเสียง แ อำ ออ โอะ อุ ในปัจจุบัน (582)

คำ	ตัวอย่างในบทประพันธ์
ชํ (ชม)	ที่นั่นนเปนที่ ชํ เปนประลมประโลมใจ
	ในอาศรม ช สรนุกนี้
	เต่าปลาเปลายน ช ไคล พิงไบไม้ ฝง แฝงหัว
สํ (สำ)	หนังสือ ส รินไส อาศนอาไลยแท่นธาตริ
	แผ่นหล้า ส นองไท่ หนังสือไท่ท่านทรงธาร
ลํ (ลม)	พฤกษาในเถอนถ้อง ไบก็กก้องเพ็ญ ล บ้น
	ล พัตระชวยขึ้น ดุจเหินจรรยา
พํ (พำ)	เขยวมา พ พรองเพรา ดุจดงเงาณิลาญชั้น

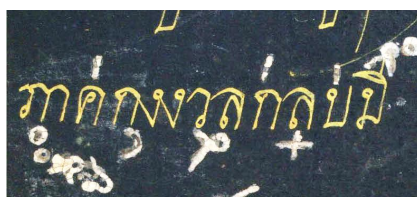
8) การใช้ไม้ยมก

ไม้ไล่ขอแข่งกัน **ต่างต่างพรรณไชจร**
 นี้อย่อมไม่มีลูกช้อย **ต่างต่างห้อยดอกดวงแสง**

9) การใช้ “ ’ ” (ฝนทอง)

ใช้เครื่องหมายฝนทองกำกับคำพยางค์เดียว นิยมใช้ก่อนรัตนโกสินทร์ กรณีแรก เพื่อบอกว่าเสียงสระ ะ เช่น ก่ำทำ(กระทำ) อ่ำเชิญ(อัญเชิญ) สุ่ม่สตุ(ศุภมัสตุ) เป็นต้น กรณีที่สอง ใช้เพื่อกำกับว่าพยางค์ที่อยู่ใต้สัญลักษณ์นี้เป็นตัวสะกด(กรณีมีพยัญชนะมากกว่าหนึ่งตัว)¹⁸

กล่าวคือรูปการเขียนไม่ปรากฏการใช้ฝนทองในกรณีดังกล่าวแต่ปรากฏในการระบุสัญลักษณ์ทำนองสวดเสมอ การระบุเครื่องหมายฝนทองจะหมายถึง การแยกพยางค์ออกเสียง ในลักษณะเสียงสั้นเป็นเอกเทศ ๆ ตัวอย่าง เช่น โบษัชนี พราหมณ์ เดยร์ ดาษ เป็นต้น

รูปภาพที่ 2 แสดงลักษณะการบันทึกสัญลักษณ์ฝนทองลงในคำสวด

ตัวอย่างโน้ตที่ 1 การดำเนินทำนองคำสวด “ภาคกงวลกกลบมี”

จากตัวอย่างภาพในคัมภีร์และโน้ตทำนองสวด คำสวดว่า “ภาคกงวลกกลบมี” “ออกเสียงเป็น “ภาค-คะ กงว ล ก ล-ละ บ-มี” จากปรากฏการณ์ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า แม้ไม่มีการบันทึกเครื่องหมายฝนทองในอักขรวิธีทางภาษา แต่อักขรวิธีทางภาษานั้นยังปรากฏในรูปแบบของการออกเสียง และทำนองสวดยึดหลักทางอักขระวิธีเป็นแนวทางการดำเนินทำนอง

¹⁸ อิงอร สุพันธุ์วนิช, 2550: 547, 575

3.4 กระบวนพิธีกรรม

ในการสวดมหาชาติคำหลวง นับว่าส่วนหนึ่งของพระราชพิธีออกพรรษา ซึ่งปัจจุบันรวมพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาด้วยจึงเรียกรวมว่าพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (วันอาสาฬหบูชา) และวันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 (วันเข้าพรรษา) โดยก่อนวันเข้าพรรษา มีการพระราชกุศลทรงบาตรในเวลาเช้า มีพิธีถวายพุ่มเทียนพรรษาแด่พระภิกษุสงฆ์ ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) จากฤดูร้อน เป็นฤดูฝน¹⁹

นอกจากนี้ยังได้รวมวันสำคัญทั้ง 2 วัน คือวันอาสาฬหบูชาและวันเข้าพรรษา จัดเข้าไว้ในพระราชพิธีเดียวกัน เรียกว่า แต่เดิมมีเพียงพระราชพิธีออกพรรษามีการปฏิบัติสืบทอดต่อมานับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาหรือก่อนหน้านั้น สำหรับหลักฐานระบุว่าสมัยสุโขทัยเรียกพระราชพิธีอาชาตมาส กรุงศรีอยุธยาตอนต้นเรียกพระราชพิธีเข้าพรรษา กรุงศรีอยุธยาตอนปลายเรียกพระราชพิธีอาชาตสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2451-2479 เรียกว่าพระราชการพระราชกุศลในฤดูเข้าพรรษา สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2477-2500 เรียกว่าการพระราชกุศลเข้าพรรษา สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2501 เรียกว่า การพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา ปัจจุบันเรียกว่าพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเนื่องในวันอาสาฬหบูชาและเทศกาลเข้าพรรษา เนื่องด้วยเป็นวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาวันหนึ่ง ที่พุทธศาสนิกชนทั่วไปจะพึงระลึกถึง และกระทำการบูชาเป็นกรณีพิเศษ ส่วนพระราชพิธีอาสาฬหบูชาตั้งแต่เดิมไม่มีปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพิธี กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา เป็นผู้รับผิดชอบฝึกหัดนักสวด และจัดเจ้าหน้าที่ไปสวด ณ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม วันละ 4 นาย ตามกำหนด ซึ่งทางสำนักพระราชวังจะมีหนังสือแจ้งให้ทราบก่อนวันเข้าพรรษา²⁰

ประเพณีการสวดพระมหาชาติคำหลวง มีกำหนดเป็นประจำทุกปี โดยมีกำหนด ดังนี้²¹

- ต้นพรรษา หรือวันเข้าพรรษา สวด 3 วันคือ

วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 8

วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 8 (วันอาสาฬหบูชา)

วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 (วันเข้าพรรษา)

¹⁹ กรมการศาสนา, 2550: 43

²⁰ เล่มเดียวกัน, 2550: 43

²¹ สมชัย เกื้อกูล, สัมภาษณ์

- กลางพรรษา สวด 3 วันคือ

วันแรม 13 ค่ำ เดือน 9

วันแรม 14 ค่ำ เดือน 9

วันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 10

- ออกพรรษา สวด 3 วันคือ

วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11

วันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11

วันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 (วันออกพรรษา)

รูปภาพที่ 3 แสดงเจ้าหน้าที่กรมการศาสนาขณะสวดพระมหาคำหลวง วันที่ 11 ตุลาคม 2546

ภายในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา: ถ่ายภาพโดยเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

รูปภาพที่ 4 แสดงการแต่งกายของเจ้าหน้าที่กรมการศาสนา เบื้องหน้าเป็นกระบะมุกเครื่องทองน้อย ถ่ายเมื่อวันที่ 9 ตุลาคม 2546 ภายในอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา: ถ่ายภาพโดยเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

ลำดับพระราชกิจในพิธีดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้

วันแรม 1 ค่ำ เดือน 8 วันเข้าพรรษา

เวลาเช้า

เจ้าหน้าที่ฝ่ายพิธี กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา นิมนต์พระสงฆ์จำนวน 150 รูปเข้ารับพระราชทานอาหารบิณฑบาตของหลวง ในพระบรมมหาราชวัง ในการพระราชกุศลเข้าพรรษา

เวลาบ่าย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

- เสด็จฯ ขึ้นไปด้านหลังบุษบก ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร ทรงประกอบพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร จากฤดูร้อนเป็นฤดูฝน

- เสด็จฯ ลงมาประทับพระเก้าอี้ข้างฐานชุกชี ทรงหยิบผ้าขาวที่ใช้ซับองค์พระพุทธรูปรัตนปฏิมากร ชุบน้ำพระสุคนธ์ในโกแก้ว ทรงบีบลงในโกแก้วและหม้อน้ำ

- เสด็จฯ ไปทรงถอยยอดพระรัศมีพระสัมพุทธพรรณี ประจำฤดูร้อนออก เปลี่ยนสวมยอดพระรัศมีพระสัมพุทธพรรณี ประจำฤดูฝนถวาย ทรงพระสุหร่าย ทรงวงกระถางดอกไม้ ทรงจุดธูปเทียนท้ายที่นั่งแล้ว ทรงจุดเทียนห้วงบูชาพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร และพระสัมพุทธพรรณี

- เสด็จฯ ไปจุดธูปเทียนท้ายที่นั่งพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกย์ พระพุทธเลิศหล้านภาไลย
- เสด็จฯ ไปทรงจุดเครื่องนมัสการทองใหญ่ ทรงกราบ ประทับพระราชอาสน์
- ทรงรับพระมหาสังข์เพชรน้อย สรรงที่พระเศียรแล้วเสด็จฯไปทรงพระสุหร่ายน้ำพระพุทธมนต์ แก่ข้าราชการที่เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในพระอุโบสถแล้วประทับพระราชอาสน์
- พราหมณ์ เบิกแว่นเทียน 3 รอบ และเจิมที่ฐานพระพุทธรูปนิรันตปฏิมากร
- เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระอุโบสถ ทรงพระสุหร่ายน้ำพระพุทธมนต์แก่ประชาชนที่มาเฝ้ารับเสด็จฯ บริเวณลานพระอุโบสถ สองข้างทางที่เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน จากนั้นเสด็จฯ ไปวัดบวรนิเวศวิหารเป็นอันเสร็จการพระราชพิธี

3.5 ลักษณะการสวด

การสวดมหาชาติคำหลวงมีความเฉพาะและมีบางส่วนคล้ายคลึงกับการสวดอย่างอ่านอื่น ๆ ที่ปรากฏในพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา ธรรมเนียมปฏิบัติในปัจจุบันอาจมีส่วนที่แตกต่างจากข้อมูล ที่กล่าวถึงลักษณะการสวดแต่เดิมบ้าง ในวรรณกรรมพระราชพิธีสิบสองเดือน ได้บรรยายถึงลักษณะ การสวดมหาชาติคำหลวงในช่วงระยะเวลาสมัยรัชกาลที่ 4-5 ไว้ โดยละเอียด ความเป็นมาว่า

เริ่มตั้งแต่วันขึ้นสิบสี่ค่ำไป จนถึงวันแรมค่ำหนึ่งเป็นกำหนดสามวัน ที่นั่ง สวดนั้นตั้งเตียงโถงไม่มีเพดาน มีตุ้มมาลัยสำหรับรองหนังสือแต่ไม่ได้ปัก ตาลปัตร มีเครื่องนมัสการตระเบกสำหรับหนึ่ง มีพานหมาก กระโถน ขันน้ำ ยาเสียง ตั้งคล้าย ๆ เตียงพระสวด ผู้ที่สวดคือขุนทินบรรณาการ ขุนธารกำนัล เป็นต้น นุ่งขาวห่มขาวสีก่อน สวดว่าคาถาสองคน ว่าเป็นคำแปลสองคน ถึงเวลาที่พระสงฆ์มานั่งอยู่กับพื้นพระอุโบสถ พวกที่ สำแดงธรรมสี่คนนั้นก็นั่งอยู่บนเตียงต่อ ทรงจุดเครื่องนมัสการ ทรงศีล จึงได้หยุดลงจากเตียง เมื่อพระสงฆ์ฉันไปแล้วก็ขึ้นสวดบนเตียงต่อไปใหม่ ผู้ที่สวดนี้ได้เงินคนหนึ่งวันละ 1 บาท²²

²² พระราชพิธีสิบสองเดือน, 2552: 298

จากบันทึกกล่าวถึงการสวดประกอบด้วย วันและจำนวนวันที่ทำการสวด โดยมีกำหนดการสวดทั้งหมด 3 วันได้แก่วันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และแรม 1 ค่ำ มีการจัดเตียงสวดและอุปกรณ์เครื่องบูชาคล้ายกับการสวดอภิธรรม คือเตียงสวดไม่มีหลังคา มีเครื่องบูชาเครื่องทองน้อย มีตุ๊กต้ายตุ้พระธรรม สำหรับวางคัมภีร์ แต่ไม่มีการตั้งพัดพระราชาคณะเหมือนกับการสวด พระอภิธรรม ข้าราชการผู้ทำหน้าที่สวดโดยเฉพาะคือ ขุนทินบรรณาการ ขุนธำรงกำนันและผู้ช่วยสวดอีกจำนวนสองคน ขึ้นนั่งสวดบนเตียงสวดพร้อมกันทั้งหมด 4 คน โดยนักสวดทั้งสี่แต่งกาย ด้วยชุดขาวลักษณะเหมือนพราหมณ์ผู้ประกอบพิธี ลักษณะการสวดมีการแบ่งกันสวด โดยสองคนแรก ว่าคำสวดภาษาบาลี และอีกสองคนที่เหลือ ว่าภาษาไทย ซึ่งเป็นคำแปลสลับกันเช่นนี้ ไปโดยตลอด นอกจากนี้ยังกล่าวถึงพิธีสงฆ์อันเป็นส่วนหลักของพิธีกรรมบำเพ็ญพระราชกุศล มีการทรงศีลและมีการ ฉันทราหารเพล ระหว่างนั้นไม่มีการสวดมหາชาติคำหลวง จะมีการสวดอีกครั้งหลังจากเสร็จพิธีส่วนพระสงฆ์แล้ว จึงทำการสวดมหາชาติคำหลวง ต่ออีกช่วงหนึ่ง

3.6 สวดโ้ไอ้วิหารราย

การสวดโ้ไอ้วิหารราย เป็นกิจกรรมที่พ่วงอยู่กับการสวดมหาชาติคำหลวงมาแต่ครั้งกำเนิดมหาชาติคำหลวงในสมัยกรุงศรีอยุธยา เวลาล่วงมาถึงปัจจุบันการสวดโ้ไอ้วิหารรายเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปมาก เดิมเป็นการสวดอย่างเดียวกันกับการสวดมหาชาติคำหลวง²³ ทั้งด้านเนื้อหาและท่วงทำนองแต่ยังเป็นสำรับนักสวดที่ยังอยู่ระหว่างการฝึกฝนทักษะความชำนาญและถูกจัดให้สวดกันที่พระวิหารรายรอบ ๆ พระอุโบสถ ครั้นเมื่อชำนาญแล้วจึง จะได้ไปสวดในพระอุโบสถ เบื้องหน้าพระพักตร์พระเจ้าแผ่นดิน ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 ความนิยมในการฟังสวดมหาชาติคำหลวงน้อยลง อีกทั้งผู้ที่มาฝึกสวดมหาชาติคำหลวงตามแบบโบราณก็หายาก ทำให้จากที่เคยปรากฏว่ามีการแข่งขันฝึกฝนท่วงทำนองสวดกันเพื่อเป็นสำรับหลักจึงปรับให้ เหลือเพียงการอนุรักษ์สำรับนักสวดที่ดีที่สุดไว้เพียงสำรับเดียวเพื่อการพระราชพิธี และจัดเด็กนักเรียนโรงเรียน²⁴ ที่ก่อตั้ง มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 อันเป็นทั้งโรงเรียนและสถานศึกษาให้แก่ราษฎรทั่วไปนั้น มาทำหน้าที่อ่านหนังสือสวดตามที่ตัวเรียน แทนการสวดโ้ไอ้วิหารรายแต่เดิมดังพระบรมราชวินิจฉัย ความว่า

²³ เล่มเดียวกัน, 2552: 297

²⁴ ภิญโญ สาร, 2521: 194 อ้างใน เจริญ ไวรวัจนกุล, 2545: 62

คำที่เรียกว่า “พิหารราย” นี้จะร่ายว่าการซึ่งฝึกซ้อมสวดพระมหาชาติคำหลวง นี้ จะไม่ได้ซ้อมสวดแต่สี่คนพอครบสำหรับหนึ่งจะซ้อมด้วยกันมาก ๆ แล้วเลือกคัดแต่ที่สวดได้ดีเติมทำนองสมพระประสงค์ เข้าไปถวายในพระวิหาร ใหญ่เป็นที่ทรงฟัง ส่วนพวกที่ฝึกซ้อมไว้มากด้วยกันนั้น ให้ไปสวดตามวิหารรายสำหรับสัปบุรุษทยอยทั้งปวงไปฟังพวกเหล่านั้นก็สวดดีบ้างไม่ดีบ้างที่สวดไม่ดีก็ต้องถูกคนทั้งปวงติเตียน จึงเรียกเป็นคำขึ้นชื่อเสียว่าไอ้ไอ้พิหารราย แปลว่า สวดที่วิหารรายนั้นแล้วไม่ดีเหมือนในวิหารใหญ่ แต่ครั้งตกมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ฝึกซ้อมขึ้นแต่สำหรับเดี่ยวสำหรับสวดในพระอุโบสถ คนทั้งปวงชื่นใจชื่นปาก ในการที่เคยไปฟังไอ้ไอ้พิหารราย จึงได้เรียกติดไปว่าไอ้ไอ้พิหารรายเป็นคำตลาด ส่วนในราชการก็คงใช้ว่า สวดมหาชาติคำหลวง เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงพระราชดำริเห็นชื่อไม่สมกับความจริงเช่นนี้ แต่ครั้งจะฝึกหัดสวดมหาชาติคำหลวงขึ้นให้มาก คนในกรมนั้นก็น้อย และดูไม่เป็นประโยชน์อันใด ด้วยทุกวันนี้ก็ไม่มีผู้ใดชอบใจฟัง ด้วยฟังก็ไม่ใคร่เข้าใจ จึงได้โปรดให้จัดนักเรียนโรงเรียนอ่านหนังสือสวด ตามที่ตัวเล่าเรียนเป็นทำนอง ยานี้ ฉบ่ง ฉบ่ง สุรางคนางค์ ตามแต่ผู้ใดจะถนัดสวดเรื่องใดทำนองใดทุกศาลาราย ศาลาละสองคน พระราชทานเงินคนหนึ่งวันละสลึงเป็นรางวัล ถ้าผู้ใดสวดดีอาจารย์ก็กันมาไว้ศาลาที่เป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน ถ้าสำหรับใดสวดดีบางปีก็ได้พระราชทานรางวัลเพิ่มเติมบ้าง เป็นการล่อให้นักเรียนมีใจฝึกซ้อมในการอ่านหนังสือ แต่ส่วนที่สวดพระมหาชาติคำหลวงสำหรับใหญ่นั้น คงสวดอยู่ในพระอุโบสถตามอย่างแต่ก่อน²⁵

ฉะนั้นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับการสวดไอ้ไอ้พิหารรายนั้น มีทั้งด้านบทสวด ที่เดิมใช้บทเดียวกันกับมหาชาติคำหลวง ปรับเปลี่ยนมาเป็นการสวดอ่านเรื่องราวในวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งตามความสะดวก ของผู้สวดและมักเป็นเนื้อหาจากบทเรียน นอกจากนี้สถานภาพผู้สวดจากนักสวดเดิมเปลี่ยนไปเป็นเด็กนักเรียนแทน อนึ่ง ระยะเวลาหลังรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีการยกเลิกโรงเรียนโรงเรียนที่ก่อตั้งมาตั้งแต่รัชกาลที่ 2 และมีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเป็นผู้มอบหมายให้โรงเรียนประถม

²⁵ พระราชพิธีสิบสองเดือน, 2552: 297-298

ของหลวงรับผิดชอบจัดฝึกหัดเด็กนักเรียนมาสวดไอ้เอื้อวิหารรายตามธรรมเนียมเดิมนับแต่นั้นมา ดังความต่อไปนี้

“ถึงเทศกาลที่ขุนหินขุนทานสวดมหาชาติคำหลวงในโบสถ์วัดพระแก้ว จึงโปรดให้จัดเด็กนักเรียนที่โรงเรียนมาสวด “ไอ้เอื้อวิหารราย” อย่างโบราณที่ศาลาราย เลยเป็นธรรมเนียมมาจนรัชกาลที่ 4 และที่ 5 หม่อมฉันเคยเห็นสวดอยู่แต่ศาลารายด้านเหนือในทางเสด็จพระราชดำเนิน คือว่าสวดถวายตัว เป็นเช่นนั้นมาจนตั้งกรมศึกษาธิการ เมื่อเลิกโรงเรียนที่โรงเรียน หม่อมฉันจึงสั่งให้โรงเรียนชั้นประถมของหลวงที่ตั้งขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ ให้จัดเด็กมาสวดไอ้เอื้อวิหารรายแทนเด็กโรงเรียน โรงเรียนละศาลา จึงมีเด็กสวดทุกศาลารอบพระอุโบสถมาแต่นั้น มาได้ยินว่ายังมีอยู่จนบัดนี้ ก็ยินดี²⁶

นอกจากนี้ เริง อรรถวิบูลย์²⁷ ได้กล่าวถึงรายละเอียดเกี่ยวกับการสวดไอ้เอื้อวิหารราย ในส่วนของเนื้อหาวรรณกรรมที่ใช้สวด ความว่า

เด็กนักเรียนนั้นโดยทั่วไปใช้เด็กนักเรียนเทศบาลมีเด็กนักเรียนวัด พระเชตุพนวิมลมังคลาราม และเด็กนักเรียนวัดมหาธาตุ ฯ เป็นต้น หนังสือที่ใช้สวดนั้นเดิมาไม่ปรากฏว่าเป็นหนังสืออะไร ปัจจุบันใช้หนังสือที่เป็นสมุดข่อยขาว ขนาดกว้างยาวเท่ากับหนังสือมหาชาติคำหลวง ตัวหนังสือเป็นภาษาไทยล้วน เขียนด้วยหมึกจีนสีดำ ข้อความในหนังสือใช้มูลบทบรรพกิจของพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เริ่มต้นตั้งแต่กาพย์พระไชยสุริยา ซึ่งเป็นของ พระสุนทรโวหาร(สุนทรภู่) เจ้ากรมอาลักษณ์แต่งไว้ นับตั้งแต่ แม่ ก.กา จนถึงแม่ เกย เว้นแม่กด บทเดียวที่ไม่สวด ระยะเวลา ก็ใช้สวดควบคู่ไปกับการสวด มหาชาติคำหลวงดังกล่าวแล้ว

ถึงแม้ว่า การสวดไอ้เอื้อวิหารราย จะไม่ใช่การสวดสำหรับหลักที่บรรจุไว้ในพระราชพิธี แต่มีความสำคัญต่อความรู้สึกและบรรยากาศของพระราชพิธีมิใช่น้อย แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ยังตรัสว่า “...พวกเด็กที่สวดตามศาลารายก็นุ่งขาวห่มขาว มีรูปเทียน เครื่องบูชาเล็กน้อยทุกๆ ศาลาเหมือนกัน ดูครึกครื้นดีอยู่ ถ้าเข้าพรรษาไม่มีสวดตามศาลาราย

²⁶ สารสนสมเด็จ เล่ม 24, 2505: 64

²⁷ เริง อรรถวิบูลย์, 2512: 202

และสวดในพระอุโบสถ หน้าตากลิ่นอายจะไม่ใคร่เป็นข้าพรรษา เมื่อมีสวดอยู่เช่นนี้พอเข้าพระระเบียงไป ความรู้สึกที่เคยชินมาแต่เล็ก ๆ นั้น ก็รู้สึกชัดเจนว่าข้าพรรษา”²⁸

ประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงและโ้เอ้อวิหารราย ได้ตกทอดมาจนถึงยุคปัจจุบัน กำหนดพิธีสวดนั้นยังคงเดิม โดยประเพณีการสวดทั้งสองเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลในเทศกาลเข้าพรรษา เนื่องจากวัดพระศรีรัตนศาสดารามไม่มีวิหารรายล้อมพระอุโบสถอย่างเช่นวัดพระศรีสรรเพชญ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่มีศาลารายล้อมฉะนั้นการสวดโ้เอ้อวิหารรายในปัจจุบันจึงนั่งสวดที่ศาลารายรอบพระอุโบสถ นอกจากนับทสวดไม่ใช่เรื่องขาดกแต่เป็นวรรณกรรมของสุนทรภู่เรื่องพระไชยสุริยาและมีท่วงทำนองเฉพาะ เมื่อราว พ.ศ. 2511 นายเสรี หวังในธรรม²⁹ ข้าราชการการแผนกดุริยางค์ไทย กองการสังคีต กรมศิลปากร ได้ถ่ายทอดทำนองสวดโ้เอ้อวิหารรายให้กับนักเรียนโรงเรียนนาฏศิลป์(วิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพฯ ปัจจุบัน) จากนั้นจึงมีการสืบทอดเรื่อยมาและทำให้ทำนองโ้เอ้อวิหารรายแพร่หลายในปัจจุบัน อนึ่ง ในปัจจุบันไม่ได้มีการระบุว่าโรงเรียนใดเป็นผู้รับผิดชอบการสวด เมื่อใกล้ถึงงานพระราชพิธีดังกล่าว สำนักพระราชวัง จะมีหนังสือแจ้งกระทรวงศึกษาธิการเพื่อสั่งการให้โรงเรียนต่าง ๆ ส่งนักเรียนมาทำการสวด³⁰

รูปภาพที่ 5 แสดงนักเรียนขณะนั่งสวดโ้เอ้อวิหารราย ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา: หนังสือเรื่องการสวดมหาชาติคำหลวงและโ้เอ้อวิหารราย (สันต์ สุวรรณประทีป, 2525: 28)

²⁸ พระราชพิธีสิบสองเดือน, 2552: 299

²⁹ วิบูลย์ศักดิ์ วิจิตระกะ, สัมภาษณ์

³⁰ กรมการศาสนา, 2550: 46

รูปภาพที่ 6 แสดงนักเรียนขณะนั่งสวดไอ้เอววิหารราย ปี พ.ศ. 2554 ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

ที่มา: http://daily.khaosod.co.th/view_news.php?newsid= วันที่ 22 เมษายน 2557 ปีที่ 24 ฉบับที่ 8546 ข่าวสดรายวัน

3.7 คัมภีร์สวดมหาชาติคำหลวง

ในการบันทึกอักษรไทยในสมัยอยุธยา พบลักษณะรูปสัณฐานอักษรที่เขียนในสมุดไทย ด้วยลายมือที่มีทั้งลักษณะหวัดและบรรจง ลายมือบรรจงจะเป็นอักษรที่ใช้ทางราชการ ดังหนังสือสนธิสัญญาระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ส่วนลายมือหวัดจะเป็นบันทึกส่วนตัว หรือเอกสารของเอกชนที่ไม่ใช่หนังสือทางราชการ³¹ ทั้งนี้ในกิจของราชการมีเสมียนอาลักษณ์เป็นผู้ชำนาญในการเขียนหนังสือได้หลายอย่าง นอกจากตัวธรรมดาที่เป็นต้นเค้าตัวพิมพ์และตัวอักษรหวัดซึ่งใช้เขียนสำเนา และความบันทึกต่าง ๆ³² ลักษณะรูปแบบอักษรไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นทรงเหลี่ยมชัดเจนในสมัยพระนารายณ์มหาราชเป็นต้นมา และได้ใช้เป็นอักษรทางราชการ สืบต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือ ก่อนสมัยมีการพิมพ์³³

³¹ ธวัช ปุณโณทก, 2549: 109

³² ยอร์ช เซเดส์, 2504: 33 อ้างใน ธวัช ปุณโณทก, 2549: 109

³³ เล่มเดียวกัน, 2549: 105

การบันทึกวรรณกรรมมหาชาติคำหลวง นั้นทำการบันทึกไว้เขียนด้วยลายมือลงบน คัมภีร์เรียกว่าสมุด เป็นสมุดไทยชนิดลงลักส์ดำ จึงเรียกว่าสมุดไทยดำ ซึ่งเป็นคำเรียกเอกสารโบราณ ที่ทำเป็นเล่ม สมุดไทยมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว คือ ใช้กระดาษแผ่นยาวติดต่อกันเป็นแผ่นเดียว และพับ เป็นช่วงกลับไปกลับมาเหมือนกระดาษต่อเนื่องในปัจจุบัน สามารถเขียนได้ทั้งสองหน้าไปโดยตลอดทั้งเล่ม

คัมภีร์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน ฉบับที่สืบทอดมายังกรมการศาสนาในปัจจุบันนั้น ก่องแก้ว วีระประจักษ์ ได้วินิจฉัยถึงลักษณะลายมือเขียน ลักษณะอักขระวิธี สันนิษฐานว่าเป็นเอกสารที่จดบันทึกไว้ราวสมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3³⁴ เป็นสมุดข่อยสีดำ ตัวเล่มมีความกว้าง 4 นิ้ว ยาว 14 นิ้ว มีสันหนาประมาณ 2 นิ้ว หน้าหรือกลีบ(รอยพับครึ่งหนึ่ง) มีทั้งหมดจำนวน 56 กลีบ เมื่อพลิกด้านหลังจึงได้จำนวนหน้าเท่ากัน แต่มีการลงเนื้อความไว้ไม่เต็มสมบูรณ์ทั้งเล่ม ด้านที่หนึ่ง มีหน้าที่บันทึกจำนวน 54 หน้า สำหรับด้านที่สอง มีจำนวน 41 หน้า ลักษณะเป็นการเขียนด้วยพู่กัน มีเส้นสีเหลืองซึ่งได้จากหรดาล และส่วนของสัญลักษณ์โน้ตทำนอง สวดนั้น พบว่ามีการเขียนด้วยหรดาลก่อน และทำการเขียนทับลงอีกครั้งด้วยเส้นสีขาว (จากการนำเปลือกหอยมุกมาขัด จนละเอียดผสมกับกาวยาวมะขวิด)

ลักษณะการเขียนเป็นลายมือบรรจง อักษรประกอบด้วยตัวขอมบรรจงชนิดอักษรมูล บันทึกภาษาบาลี(มคร) และตัวอักษรไทยลักษณะเหลี่ยมเน้นหางยาว บันทึกคำแปลภาษาไทย วรรณภาษาทั้งสองจึงสลับกันไปทั้งฉบับ มีการจัดเว้นระยะแต่ละวรรคสวยงาม มีเครื่องหมาย แสดงวรรค การจบบทฉันทลักษณ์ตามหลักการเขียนทั่วไป อนึ่ง ช่องว่างระหว่างบรรทัดทั้งบน และล่างตัวอักษร ทั้งสองชนิด เป็นระยะแห่งการระบุสัญลักษณ์โน้ต เพื่อบอกแนวทางการออกเสียง ของทำนองสวด โดยใช้สีขาวเพื่อให้ตัดกับสีตัวอักษรสีเหลือง ทั้งนี้อาจเป็นการทำให้อ่านได้การสะดวก โดยสามารถแยกแยะอักขระออกจากสัญลักษณ์โน้ตทำนองได้อย่างชัดเจนด้วยสีที่แตกต่างกันนี้

ส่วนปกหน้าเขียนชื่อคัมภีร์และเครื่องหมาย ว่า “๑หนังสือพระมหาพลาคำหลวงฯ๑” ด้วยเส้นทอง ส่วนปกในเขียนชื่อหนังสือเช่นกันว่า “พระสมุดพระมหาพลาคำหลวง เล่ม ๑ ๗๕๐” ด้วยเส้นทองเช่นกัน

บทบูชาพระรัตนตรัย

๑	ขอยอกรณมน้อม	ประสารนิวัณบพ้อม	สัจจวันทา	๗
๑	คุณพระพุทธเจ้า	จอมโลกย์หลักเกล้า	นบทั้งธรรมา	๗

³⁴ ก่องแก้ว วีระประจักษ์, สัมภาษณ์

๑	คือดวงประทีปแก้ว	สรวงภพสว่างแล้ว	เลอศัลยาบุชา	๗
๑	อีกสงฆ์ประเสริฐแก้ว	ครองชิกษาทวนแผ้ว	ผ่องข้าขอนุญ	๗

รูปภาพที่ 7 แสดงปกหน้าคัมภีร์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาวน ฉบับที่สืบทอดมายังกรมการศาสนา

ที่มา: ถ่ายภาพโดย นายเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

รูปภาพที่ 8 แสดงปกในคัมภีร์มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาวน ฉบับที่สืบทอดมายังกรมการศาสนา

ที่มา: ถ่ายภาพโดย นายเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

รูปภาพที่ 9 แสดงบทบูชาพระรัตนตรัย

ที่มา: ถ่ายภาพโดย นายเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

รูปภาพที่ 10 แสดงสมุดไทยบันทึกพระมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพน ฉบับที่สืบทอดมาถึงกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ในปัจจุบัน

ที่มา: ถ่ายภาพโดย นายเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

รูปภาพที่ 11 แสดงลักษณะการบันทึกคำสวดและสัญลักษณ์ออกเสียง

ในคัมภีร์พระมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพน ฉบับที่สืบทอดมาถึงกรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม

ที่มา: ถ่ายภาพโดย นายเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

รูปภาพที่ 12 แสดงลักษณะอักษรและสัญลักษณ์โน้ตทำนองสวด

ที่มา: ถ่ายภาพโดยเดชา ศรีคงเมือง วันที่ 17 สิงหาคม 2549

3.8 ฉันทลักษณ์ในพระมหาชาคำหลวง

ด้วยความเป็นบิกแผ่นของสังคมกรุงศรีอยุธยานั้น นับว่าเป็นช่วงเวลาอันยาวนานซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาศิลปกรรมด้านต่าง ๆ ไว้อย่างถึงขั้นวิจิตรผูกติดกับพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ทางด้านวรรณกรรม ถือได้ว่าเป็นยุคทองแห่งการแต่งฉันท ดังที่ ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร³⁵ กล่าวว่า “เพราะมีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ทั้งในด้านตำราการแต่งฉันท การดัดแปลงฉันทอินเดียให้เป็นแบบไทย การประดิษฐ์ฉันทชนิดใหม่โดยการนำเอาฉันทที่มีอยู่แล้ว 2 ชนิดมาผสมกันในลักษณะของอุปชาติฉันท รวมทั้งมีกวีนิพนธ์ที่แต่งด้วยฉันทแบบไทยอีกหลายเรื่อง” นับว่ากวีสมัยกรุงศรีอยุธยาแตกฉานเรื่องฉันทเป็นอย่างมาก และทำให้เกิดการสร้างสรรควรรณกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับฉันทอีกหลายประเภท

การศึกษาประเด็นเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ของมหาชาคำหลวงที่ผ่านมา นั้น เป็นที่สนใจกันอย่างกว้างขวางในฐานะที่เป็นวรรณกรรมที่ถือว่าเป็นแม่บทแห่งการใช้ฉันทลักษณ์ รวมถึงการแปลจากบาลีเป็นไทย และให้อยู่ภายใต้ฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ อย่างพิสดาร อย่างไรก็ตาม ผลการศึกษาฉันทลักษณ์ไทยที่ปรากฏในพระมหาชาคำหลวงนั้นยังเป็นที่ถกเถียงกันในหลายประเด็น เนื่องด้วยลักษณะของฉันทลักษณ์ที่พบนั้นบางอย่างมีความเฉพาะ มีความยืดหยุ่นหรือไม่อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ข้อบังคับของฉันทลักษณ์ใด ๆ อย่างสมบูรณ์ และความเก่าแก่ของวรรณกรรมชิ้นนี้ ได้แสดงถึงลักษณะเฉพาะของวรรณกรรมร้อยกรองสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏผู้ศึกษาไว้ดังนี้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความเห็นถึงเกี่ยวกับความสำคัญ ของฉันทในฐานะเป็นฉันทลักษณ์ ที่นิยมใช้สำหรับวรรณกรรมชั้นสูง ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความว่า

กาพย์ดูเหมือนจะเป็นแบบอย่างฉันทลักษณ์ของต่างประเทศชนิดแรก ที่ใช้ในวรรณกรรมราชสำนักอยุธยา ปรากฏในมหาชาคำหลวงเป็นครั้งแรก เท่าที่มีฉบับเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน ฉันทก็เริ่มปรากฏในวรรณกรรมชิ้นเดียวกันนี้ จึงอาจสรุปได้ว่า แบบอย่างฉันทลักษณ์ของบาลีเริ่มถูกถ่ายแบบมาใช้ในวรรณกรรมชั้นสูงอยุธยานับแต่สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ...”³⁶

³⁵ ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร, 2541: 83

³⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, ในจินตนาณ 151 อ้างใน นธิ เอียวศรีวงศ์, 2538: 32

ลักษณะที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ของมหาชาติคำหลวงคือรูปแบบการใช้ร้อยกรองฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ เข้ามาใช้นำเสนอความภาษาไทย ได้อย่างไพเราะสวยงาม ซึ่งสอดคล้องกับคำวินิจฉัยของ นิธิ เอียวศรีวงศ์³⁷ เกี่ยวกับลักษณะการประพันธ์วรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยา ความว่า

...การใช้ฉันทลักษณ์ของวรรณกรรมราชสำนักอยุธยานั้นนิยมเอาฉันทลักษณ์หลายชนิดผสมปนเปในงานชิ้นเดียวกัน เช่น มหาชาติคำหลวง ก็ใช้คำประพันธ์ หลายชนิด เช่น ร่าย กาพย์ โคลง และฉันท์ ปะปนกัน

ธรรมเนียมการสวดหรือสาธยายธรรมให้ราษฎรได้ฟังในเทศกาลเฉพาะต่าง ๆ นั้นมีปรากฏเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อกันมา โดยมีบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการสาธยายธรรมนี้อย่างชัดเจน ได้แก่ พระภิกษุสงฆ์และอุบาสกประจำอาวาส ซึ่งเป็นผู้ทรงภูมิความรู้ทั้งพุทธธรรม อักษรวิธี รวมถึงการสาธยายธรรม ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระวินิจฉัยไว้ความว่า

เรื่องวรรณกรรมวัด “ปัญญาชนที่อยู่ในวัดนั้นประกอบด้วยคนสองจำพวก ได้แก่ พระภิกษุที่บวชเรียนมานานจนอ่านแปลบาลีได้ จึงเป็นครูทั้งแก่ชนชั้นไพร่และมูลนายที่ได้เข้ามาบวชเรียนในวัดนั้น อีกพวกหนึ่งได้แก่คฤหัสถ์ที่มีความรู้ทางศาสนา ผูกพันอยู่กับวัด จนเป็นคนของวัดโดยทางใดทางหนึ่ง ในสมัยสุโขทัย มีหลักฐานว่าเป็นคนของวัดอย่างเด็ดขาด เพราะผู้อุปถัมภ์วัดอาจ “ซื้อ” ไร่ถวายเป็นวัด เหมือนที่ดินกลบนาหรือวัดถ่ออื่น ๆ ที่ถวายเป็นวัด เรียกว่า “บ้นติด” (ดู จารึกวัดโคกการาม ด้านที่ 2) หน้าที่ของคนเหล่านี้ คือ การสวดคัมภีร์ทางศาสนาให้อุบาสกอุบาสิกฟัง

ปัญญาชนทั้งสองประเภทนี้ มีส่วนอย่างมากในการกระจายวรรณกรรมของพุทธศาสนาไปยังชนชั้นมูลนายและชนชั้นไพร่ โดยการแปลคัมภีร์ในศาสนาออกเป็นภาษาไทย เพื่อใช้สวดในวัดให้อุบาสกอุบาสิกชาดกเรื่องเวสสันดรได้รับความนิยมและนับถือมากมาตั้งแต่ต้น จากเป็นคัมภีร์เรื่องแรก ๆ ที่ได้แปลมาสู่ภาษาไทย ฉบับเก่าที่สุด ซึ่งเหลือตกทอดมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ **มหาชาติคำหลวง** ซึ่งกษัตริย์โปรดฯ ให้ประชุมนักปราชญ์แปลขึ้น **แต่ก่อนหน้านั้นก็คงจะมีการแปลโดยปัญญาชนในวัดมาแล้ว** (ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า “คำหลวง” ให้ต่างจาก

³⁷ นิติยา กาญจนวรรณ, 2515 : 51-59 อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์ หน้าเดียวกัน 33

ฉบับ “คำวัด”) แต่นอกจากขาดท่วงสำคัญนี้แล้วขาดท่วงอื่น ๆ ก็ถูกแปลเพื่อสวดหรือเล่าให้อุบาสกอุบาสิกาฟังเช่นกัน ยังมีฉบับเหลือตกทอดมาอยู่มาก เป็นนิทานบ้างขาดท่วงบ้าง ซึ่งแต่งเป็นกลอนสวดสำหรับไว้สวดในวัดในงานนักขัตฤกษ์³⁸

จากพระวินิจฉัยดังกล่าวสามารถนำไปสู่ข้อสันนิษฐานได้ว่า ธรรมเนียมการสาธยายธรรมมีความแพร่หลายในประเพณีราชภัฏมาก่อนแล้ว และเมื่อต้องมีพระราชประเพณีลักษณะเดียวกันจึงเป็นการสมควรให้มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่ด้วยความประณีต ด้วยนักปราชญ์ราชบัณฑิตในข้าราชการบริหาร ผลของการรังสรรค์นั้นไม่ว่าอักขระวิธีตลอดจนสำนวนการสาธยายจึงต้องมีความสละสลวยเป็นแบบฉบับให้กับประชาชนนำไปปรับใช้อีกทอดหนึ่ง

3.8.1 ลักษณะการแปล

เนื่องจากมหาชาติของเก่าที่สืบทอดกันมานั้นเป็นภาษาบาลี(มคธ)ล้วน มีจำนวนทั้งหมด 1,000 คาถา จึงเรียกว่า “คาถาพัน” และมีฉันทลักษณ์เป็นแบบอินทรวชิรฉันทน์ ที่ได้แบบอย่างนี้จากอินเดีย เมื่อนำมาสวดจึงไม่มีใครจะเข้าใจเรื่องราวดังนั้นจึงนำมาสู่แนวคิดในการแปลเป็นภาษาไทยให้ได้เข้าใจกัน มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณกรรมที่มีการลักษณะการจัดรูปแบบการแปล (ลักษณะการจัดวางส่วนบาลีกับส่วนภาษาไทย) และนำเสนอการแปล (ฉันทลักษณ์) ที่มีความเฉพาะตัว ได้แก่ การจัดรูปแบบการแปลชนิด “แปลโดยอรรถ”³⁹ ⁴⁰ เป็นประโยคต่อประโยค โดยตั้งต้นด้วยบาลี 1 บาท และตามด้วยการแปลความเป็นภาษาไทย 1 วรรค สลับกันไปเช่นนี้ตลอดจนจบ อนึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้อาจเป็นแบบอย่างสืบมาจากสมัยก่อนกรุงศรีอยุธยาซึ่งเกิดเป็นธรรมเนียมการฟังสวดมหาชาติขึ้น

การจัดรูปแบบการแปลโดยอรรถนั้นเป็นการยกบาลี 1 วรรค ต่อด้วยการแปลออกเป็นภาษาไทย 1 วรรค แต่ลักษณะการนำเสนอความที่แปลออกมานั้นมีใช้แปลตามศัพท์ เพียงเท่านั้น แต่ยังแปลและร้อยเรียงความให้อยู่ในรูปแบบร้อยกรอง โดยใช้ฉันทลักษณ์ชนิด “ร่าย” เป็นพื้น และในบางช่วงของเรื่องราวที่ต้องการนำเสนอให้น่าสนใจหรือเหมาะสม ที่จะพบว่าเนื้อความที่มีการดำเนินเรื่องลักษณะบรรยายดำเนินเรื่องทั่ว ๆ ไป มักใช้ฉันทลักษณ์ร่าย และเปลี่ยนฉันทลักษณ์ให้เกิดความหลากหลายขึ้นไปอีก นับเป็นความคิดสร้างสรรค์ของปราชญ์กวีนิพนธ์

³⁸ สารานุกรมไทย เล่ม 24, 2493: หน้า 43-44, 87-88, 10

³⁹ การแปลโดยอรรถ เป็นรูปแบบหนึ่งในสามของหลักการแปลมคธเป็นไทยที่เป็นที่นิยม ได้แก่ การแปลโดยพยัญชนะ การแปลยกศัพท์ และการแปลโดยอรรถ (คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2551: 71)

⁴⁰ พระมหาไกรสร กิตติโร, สัมภาษณ์

การฟังคำแปลเหล่านี้ถือว่าการฟังได้บุญอย่างหนึ่ง วิธีการแปลของปัญญาชนในวัดนั้น นิยมที่จะยกบาลีมาเก็บไว้ในตอนต้นความ เพื่อให้หมายรู้ได้ง่ายว่าแปลไปถึงที่ใดแล้ว สะดวกแก่การตรวจสอบ ของผู้รู้ด้วย ในส่วนภาษาไทยนั้น นิยมใช้คำประพันธ์อย่างหนึ่งซึ่งเรียก กันว่า **กลอนวัด** (กลอน แปลว่า คำประพันธ์) ซึ่งก็คือ**ร่าย**นั่นเอง อาจสลับด้วยกาพย์บ้าง แต่น้อย แม้ว่าในต้นฉบับบาลี ตอนที่แปลจะมีได้ อยู่ในรูปคำประพันธ์ใด ๆ ปัญญาชนชาววัดก็ยังคงแปลบาลีตอนนั้นออกมา ในรูปกลอนวัดอยู่นั่นเอง

3.8.2 ฉันทลักษณ์

บรรดาคำประพันธ์ร้อยกรองที่ใช้ในวรรณกรรมไทยในสมัยโบราณนั้น ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน และร่าย นั้น เป็นวิถีทางแห่งศิลปะทางวรรณกรรม ซึ่งนิยมเลือกใช้อย่างหลากหลาย แสดงให้เห็นถึงความสามารถของของผู้รังสรรค์ และความสูงส่งของวัฒนธรรมทางภาษาของชาติ และมีการสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบันมหາชาติคำหลวงเป็นวรรณกรรมสมัยอยุธยาที่ได้รับการขนานนามว่าเป็นแม่บทแห่งฉันทลักษณ์ชนิดต่าง ๆ และกล่าวไว้ว่าเป็นต้นแบบที่งานวรรณกรรมยุคถัดมา

มหາชาติคำหลวง เป็นวรรณกรรมที่มีการถ่ายทอดเรื่องราวด้วยอักขระวิธีหลัก ๆ แบ่งเป็น 2 ส่วนได้แก่ ส่วนภาษาบาลี และคำแปลภาษาไทย ในส่วนคำแปลนี้เป็นพื้นที่ที่แสดงความสามารถของกวีโดยแปลและเรียบเรียงเป็นภาษาไทยในฉันทลักษณ์ร้อยกรอง ปัจจุบันปรากฏงานวิชาการจำนวนหนึ่งได้สรุปถึงฉันทลักษณ์ของการสวดมหาชาติคำหลวง ว่าเป็นวรรณกรรม ที่ใช้ร่ายเป็นพื้น ส่วนจะมีการสอดแทรกฉันทลักษณ์อื่น ๆ ในบางช่วงบางตอนของเรื่อง

ผลการศึกษาฉันทลักษณ์ที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงในกัณฑ์มหานพ โดยนักวิชาการที่ได้ทำการพิจารณาไว้แล้ว มีรายละเอียดต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1) ร่าย

ปรากฏใช้ “ร่ายโบราณ” ซึ่งเป็นฉันทลักษณ์ที่มีความยืดหยุ่นมาก โดยแต่ละวรรคมีจำนวนคำไม่แน่นอน นิยมใช้บรรยายในการเปิดเรื่องและปิดเรื่อง และใช้ในการดำเนินเรื่องทั่วไปเป็นแต่ละตอนสั้น ๆ นอกจากนี้ มีตอนหนึ่งซึ่งมีลักษณะ พิเศษมาก คือ ตอนพรรณนาสระมุจลินท์ โดยทุวรรค จะลงท้ายด้วยคำสร้อยว่า “กัมี” นับเป็นตอนที่มีคุณค่าทางวรรณศิลป์ และธรรมชาติวิทยาอย่างมาก และอาจถือได้ว่าเป็นต้นเค้า หรือต้นแบบของบทพรรณนาธรรมชาติของวรรณคดีไทย ในยุคหลังได้ เช่น

“ดูกรพราหมณ์ บัวขาวงามเงื่อนไข่มพัตร์ก็มี จงกลบัทมอดบลก็มี
ตระการสนเสียดสร้อยก็มี สระซ้อยช่อมุลินทก็มี อินทรวบัวแบ่งก็มี
บานล้วนแห่งเหลือเห็นก็มี ทงเดือนเย็นเดือนร้อนก็มี สระเบ้าซ้อนเข้า
ต้นก็มีฟุ้งฟ้าขึ้นไขจกรก็มี ดอกสรหลอนเถื่อนถ้องก็มี”

2) โคลง

ลักษณะเฉพาะของโคลงที่ใช้ในพระมหาชาคำหลวงนั้น มีความยืดหยุ่นในข้อบังคับ
ซึ่งแตกต่างจากโคลงในปัจจุบัน ซึ่งสันนิษฐานว่าปราชญ์ด้านกวีนิพนธ์สมัยอยุธยาได้ริเริ่มนำโคลง
ดั้งเดิมจากทางภาคเหนือ มาปรับใช้เป็นช่วงแรก ๆ

“โคลงที่ปรากฏในเรื่องนี้คือ โคลงต้น แต่ก็ที่น่าสังเกตคือ พบว่า
ในวรรณคดีเรื่องนี้มีโคลงสี่สุภาพอยู่ด้วย แต่เป็นโคลงสี่สุภาพที่ไม่รู้จะ
เคร่งครัด เพราะโคลงบางบทก็มีสร้อยคำในบาทสุดท้าย จึงอาจกล่าวได้ว่า
โคลงสี่สุภาพที่ปรากฏในมหาชาคำหลวง คงเป็นการ “ริเริ่มดัดแปลง
และเพิ่มคำจากโคลงสี่ต้น” นั่นเอง”⁴¹

โคลง มีทั้งสิ้น 3 บท อยู่ต่อเนื่องกันและมีลักษณะร้อยโคลงด้วย จำนวนคำเท่ากับ
โคลงสี่สุภาพ แต่มีลักษณะเป็นโคลงโบราณเพราะใช้คำโทคู่ที่คำที่ 4 และ 5 ของบาทสุดท้าย
หากพิจารณาตามเกณฑ์ของตำราฉันทลักษณ์รุ่นเก่าที่สุดคือ กาพย์สารวิลาสิณี เรียกว่าเป็นกาพย์ชนิด
มหาสินธุมาลี (แปลง) 4 โคลงแต่ละบทมีประเด็นน่าสนใจต่าง ๆ ดังนี้

1) โขนโต	ข้าช้อยแต่	ฤาษี
ย ทินน์	ไต่ดี	แก่แก่
อาหารเครื่องกินมี		เอมไอช
อนิโกชนหวานแจ่งข้า		ขอบไหว้เหนือหว

ประเด็นที่น่าสนใจในโคลงบทนี้คือ การที่ผู้แต่งใช้คำบาลีผสมผสานกลมกลืนไปในบท
เดียวกันกับคำไทยลักษณะการประพันธ์เช่นนี้ไม่ค่อยมากนักในวรรณคดีไทยทั่วไปในกลบทศิริวิบุลกิตต์
มีกลบทชื่อสิงหาวา - บังคับให้ใช้คำบาลีสิ่งหลักกับคำไทยเป็นกลองกลบทดังตัวอย่างต่อไปนี้

⁴¹ วรากรณ์ บำรุงกุล, 2537: 51

“มีโองการว่าดูพธุนาฏ ตุมเห ท่านจงปรารภนา ปตุเต ซึ่งพระราชกุมารา รักชิตา จักได้
ครองสนองวงศ์ ยาอัสลี หญิงใดแม่ใสดุ ได้ซึ่งบุตรชายหมายประสงค์”

2) ให้อาสน์อุทิศ	ขับหนี
ลูกราชสีห์กลัว	ไพร่ฟ้า
พลเมืองบดดี	ดาลคยด
กรลยดลัปลั้หน้า	อยู่สร้างแสงบุญ

ประเด็นที่น่าสนใจในโคลงบทนี้คือ การรับสัมผัสของบทบาทที่ 2 คำที่ 4 ทำให้ลักษณะ
คำประพันธ์เหมือนกาพย์ยานี ๑๕ แต่แท้ที่จริงสัมผัสเลื่อนเข้าไปเช่นนั้นอาจจะเป็นเพราะเพื่อใช้
รับสัมผัสกับคำสุดท้ายของโคลงบทต้นเพื่อเป็นการร้อยโคลง อย่างไรก็ตาม ปรากฏว่าโคลงบทนี้
ไปปรากฏในจินตามณี ฉบับพระมหาราชครู เป็นตัวอย่างคำประพันธ์ชนิด “จิตวาทัศน”
แต่มีการเพี้ยนคำบ้างดังนี้

ชื่อจิตวาทัศน

ท้าวไทยนฤเทศ	ขับหนี
ลูกราชสีห์กลัว	ไพร่ฟ้า
พลเมืองบดดี	ดาลเคียด
กระเหลียดลัปลั้หน้า	อยู่สร้างแสงบุญ
3) ข้าเฝ้าบอยด้อย	มาถึง
เพราะทันทีเห็นขุน	ชีเกลา
ธเห็นที่ธถึง	สังวาศ
ประกาศแก่ข้าเฝ้า	ท่านร่ำพระเอย

จุดสนใจในโคลงบทนี้ คือการที่ผู้แต่งใช้คำที่ 3 ในวรรคที่ 2 รับสัมผัส ทำให้ลักษณะ
คำประพันธ์เหมือนกับโคลงในจินตามณี ชื่อ “ตรีเพชรทัศน” มีข้อน่าสังเกตว่า ตัวอย่างโคลงชนิดนี้
ปรากฏในจินตามณี เป็นบทประพันธ์จากมหากาฬเหมือนกัน กรมศิลปากรทำเชิงอรรถอธิบายว่า
“จากมหากาฬคำหลวง หน้า กัณฑ์สักกบรรพ มีเพี้ยนคำบ้าง”

ชื่อตรีเพชรทัศน

ปางนั้นสองราชไท	ดาบส
สาพิมโตไปมา	กล่าวแก้ว
ประทานราชเอารส	สองราช
เวนแต่ชุกแล้ว	จึงให้ชมทาน

3) กลอน

กลอน อันที่จริงแล้ว คำประพันธ์ที่เรียกว่ากลอนนั้น ในที่นี้ น่าจะจัดว่าเป็น ร่าย เพราะเป็นคำประพันธ์ที่แต่งสวดแทรกอยู่ในส่วนที่เป็นร่าย ใช้ดำเนินเรื่องตอนต้นมีความยาวประมาณ 1 หน้า เศษ ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“ดูกรพราหมณ์ ความบ่ใช้ ได้แก่กู ดูทุกประการ รำคาญทุกข์ ชุกความยาก ภาคกงงวล
กลบมี ปริติมะนะ สะควมไร้ ได้เลี้ยงต้น ผลอาหาร การหลายภาค รากพฤษผล”

ทั้งนี้ เป็นร่ายที่มีลักษณะพิเศษ เพราะมีลักษณะการแต่งที่ใจจะให้เป็นแบบนี้โดยเฉพาะ ได้ลองสำรวจดูในตำรากลอนหลายฉบับ ปรากฏว่าคำประพันธ์เช่นนี้มีอยู่ในกลบทศิริวิบุลกิตติ์อันเป็นหนังสือที่แต่งเป็นกลอน กลบทชนิดนี้มีชื่อว่า “คุณบท” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“เดชกุศลผล ตนข้าแปล แก่คัมภีร์ ที่ชาฎก, ยกจากอรรถ จัดปัญญาส
ชาติโพธิสัตว์ คัดประจง, ลงเปนกลอน ก่อนจากอรรถ จัดเปนไทย
ใส่ด้วยบท, จดลิลิต คัดเปนฉันท ผันเปนโคลง โยงเปนกาพย์,
อาบคุณบท หมดมั่วสม ชุมนุมกลอน ช้อนบาฬี, ใส่ประกอบ สอดตำรา
หาคำภีร์”

นอกจากกลอนคุณบทข้างต้นแล้ว ในกัณฑ์นี้ยังมีกลอนอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะสัมผัส และจำนวนคำคล้ายกาพย์สุรางคนางค์ แต่มีบทละ 8 วรรค ได้ลองสำรวจดูในตำรากลอนฉบับต่าง ๆ พบว่า เหมือนคำประพันธ์ชนิดที่หลวงธรรมาภิรมย์ (เถิก จิตรกลี) เรียกว่า “กลอน 4” มีแบบอย่างว่า

“อีกกลอนสี่นั้น โดยบัญญัติไซ เรียงเรียบเทียบใน แบบไว้งจำจัด
วรรคละสี่ วิธีคมขำ จำแนกทำ ลำผัสพัดจอง แต่งตาม
กำหนดเบื้องบททั้งผอง ร้องร่ำทำนอง คล้องจองต้องกัน ลำผัสนอกใน
แซกใส่จัดสรร อักษรพาดพัน อย่างบัญญัติกลอน”

คำประพันธ์ในกัณฑ์มหาพน ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกลอน 4 มีอยู่ 5 บท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“อันว่าธมาครานี้ ไซจักจงบุญ ประมาณมิคุณ อันอันอันไกล
ใช้ท่านใครเห็น ลูกพรสญไชย อันอยู่กลางไพร พนานดรดยว
ดั่งใจภูมัย ท่านนี้แครงครยว คั้นคำขำขยว จักขอสักอัน
จักขอเมียรัก ท่านไทยทรงธรรม เมียแก้วเมียขวัญ บำเรอรักษา”

4) กาพย์

กาพย์ ในกัณฑ์มหาพนนี้ มีคำประพันธ์ชนิดกาพย์ (หรือแท้ที่จริงก็คือฉันทลักษณ์ไม่บังคับครุหลุ) อยู่ 2 ประเภท คือ กาพย์สุรางคนางค์ และกาพย์ฉบั ในตอนที่ต่อเนื่องกับกลอน 4 ผู้แต่งได้ประพันธ์กาพย์สุรางคนางค์ไว้ 4 บท เช่น

“ข้าแต่พระซี ท่านเจ้าใจดี อย่าคอยอย่าพุน ไซ้ข้าจมา สู่เจ้าใจบุญ
ขอเข้าของขุน ผู้ขี่เมืองขวาง”⁴²

มีข้อหน้าสังเกตคือ ในบทสุดท้าย มีลักษณะพิเศษ เพราะมีสร้อยเพิ่มขึ้นอีก 1 วรรค จำนวน 2 คำ สร้อยนี้มีข้อความเหมือนสร้อยท้ายโคลงชนิดต่าง ๆ ในลิลิตพระลอ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

“กูมาไซ้เห็น เพื่อจักใครเห็น ท่านเจ้าใจหวาน ฝัไ้ยังรู้
ที่พระภูบาล บอกแจ้งอย่านาน ตูข้าขอฟัง หนึ่งรา”

นอกจากลักษณะสร้อยจะเหมือนในลิลิตพระลอแล้ว ยังมีสำนวนการใช้คำและความหมายที่คล้ายคลึงกันเป็นอย่างยิ่ง เช่น ตัวอย่างดังนี้

“นางโรยนางรินขึ้น	ไปเยือน
เห็นราชสองหมองเหมือน	ดั่งไซ้
ทุกวันดูจดวงเดือน	งานขึ้น ไล้นา
หมองดั่งนี้ข้าไหว	บอกข้าขอฟัง หนึ่งรา”

ส่วนกาพย์ฉบันั้น มีปรากฏในตอนท้าย ๆ กัณฑ์ มีจำนวนทั้งสิ้น 28 บท เช่นตัวอย่างต่อไปนี้

“นกกดสองสิ่งสงหวาน ไก่เถื่อนอันตรการ อนเณในพนสนธ์
กวักกว่าเปลาป่าโจษจล ออกเอี้ยงอลวล กี่ร้องวางเวงเวหา
ซงแขวเหยี่ยวรู้้งเร้นกา จับจอมพฤกษา สรหลายสร หลมขมกัน”

5) ฉันท

ฉันท ในกัณฑ์มหาพนมีคำประพันธ์ชนิดฉันทมากถึง 4 ชนิด คือ อินทริเชียร วสันตติลภ มาลินี และสัททูลวิกิพิตฉันท ดังตัวอย่างต่อไปนี้

⁴² เล่มเดียวกัน: 156

อินทรวีเชียรฉันท – มีทั้งสิ้น 28 บท เช่น

“ฟงแหวทชีพรหมณ์	เขายวงวามทั้งแห่งทั้ง
ไม่ไล่ช่อแข่งกัน	ต่างต่างพรรณไขจร
มีนามแต่อาที	คันธมาทนต์ศิขร
ที่ไต่ท่านภูธร	แพศยันดรราชา”

เฉพาะอินทรวีเชียรฉันทนี้ เห็นได้ชัดว่าไม่สู้เคร่งครัดเรื่องเสียงครุลหุมากนัก วสันตติฉันท มีทั้งสิ้น 18 บท เช่น

“มีราชสีห์พยัคฆราช	เดียรดาษในกลางดง
มีอัสวมุขีคชยรรยง	ทรนงในพนาดร
มีชมดบ่าเรศมฤคคณา	พลพาลไกรสร
มีทงสมรรถพจนจร	ร่มงมรกำพงไพร”

มาลินีฉันท – มีทั้งสิ้น 12 บท เช่น

“ดูกรทวิชจำนรรคสำนวน นกตระการมี อันดับไป วิจิตรสรลิตเสียงใส
ปกรงรองไร ดูเขียวขจี ปรุมทอนุขกรรยา สกุนา สกุนีศรี สุรตีวิรติวาที
ในพนาลี ลัญจุม”

สัททวิภิกขิตฉันท – มีทั้งสิ้น 10 บท เช่น

“ป่านันมีมฤคเอลอันออีกหลาย	ชมดทรายแลฟานเล่นลำยอง
ร่มรยงรายลูกขาขนาคณตรกอง	สารคนองคณาดาษทงดง
หญ้าน้ำวรรณสีพนพฤษธุรง	นানাไพรพง พิศาล
ป่านันมีกทลิมฤคางคณประมาณ	สถิตสถานสถาพร พิบูลย”

จะเห็นว่า มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน นับเป็นส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่ง คุณค่าของกัณฑ์นี้ มิได้มีเพียงด้านรวมเอาแบบอย่างฉันทลักษณ์ครบทุกประเภทไว้เท่านั้น หากเป็นยังร่องรอยสำคัญในการสืบสาวระยะเวลาที่แต่งวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ซึ่งอาจใช้ฉันทลักษณ์เป็นเครื่องมือ ในการสันนิษฐานได้

3.9 ทำนองสวดและการสืบทอด

ส่วนเรื่องการเทศน์มหาชาติเป็นทำนองมีมาแต่ครั้งไร่นั้น นายธนิต อยู่โพธิ์ ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องตำนานเทศน์มหาชาติว่า

เวลานักขัตฤกษ์ เช่น เข้าพรรษา เป็นหน้าที่ของ**ขุนทินบรรณาการ และขุนธำรกำนัน** กับผู้ช่วยอีก 2 คน ขึ้นนั่งเตียงในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วสวดมหานิทานคำหลวง โดยทำนองอย่างเก่าถวายพระมหากษัตริย์ทรงสดับในเวลาเสด็จพระราชดำเนินไปบำเพ็ญพระราชกุศล ในปัจจุบันนี้ ก็ยังเป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา ที่ต้องจัดหาข้าราชการไปสวดมหานิทานคำหลวง เป็นทำนองในวันเข้าพรรษา ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และการที่เด็กนักเรียน ไปนั่งสวดหนังสือเรื่องต่าง ๆ ตามทำนองซึ่งเรียกว่า ‘สวดโอ้อำนาจวิหิต’ ตามศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดารามก็สืบเนื่องมาจากประเพณีเก่าเช่นเดียวกัน เพราะอุบาสกอุบาสิกาเมื่อไปประชุมสวดมนต์ฟังเทศน์กันตามวัด เวลาหยุดพัก ก็มักเอาหนังสือเรื่องพระพุทธศาสนา มีขนาดต่าง ๆ เป็นต้น มาอ่านสู่กันฟัง ประเพณีอันนี้ยังมีในจังหวัดหัวเมืองเช่นที่วัดมหาธาตุ จังหวัด นครศรีธรรมราช จนทุกวันนี้⁴³

สำหรับผู้สวดที่สามารถสืบทราบว่าเก่าที่สุดที่มีบันทึกไว้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 โดย สมเด็จ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ความว่า

“หนังสือมหานิทานคำหลวงแม้ที่เรียกความเดิมนั้น สำนวนก็ไม่เก่าเสมอกัน เห็นสำนวนเก่ากว่าเพื่อนแต่กัณฑ์ทศพร ชูชก และมหาพน จึงคิดว่าครั้ง กรุงศรีอยุธยาเองหนังสือมหานิทานคำหลวงก็คงเคยขาดฉบับ และเคยมีพระเจ้า แผ่นดินโปรดให้แต่งขึ้นใหม่มาบ้างแล้ว ด้วยเวลาแต่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่งมาจนเสียกรุง ๆ นานถึง 300 ปี ฉบับเดิมน่าจะไม่ บริบูรณ์อยู่ได้ทั้งหมด การสวดมหานิทานคำหลวงที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ชั้นเราจำตา**ขุนทิน**แก่ได้คน 1 ชะรอยแจะเคยสวด มาแต่รัชกาลที่ 3 ดูชำนาญมาก เห็นแก่มักทักท้วงเพื่อน นักสวดกลัวแจ็กทั้ง 3 คน เมื่อสิ้นสุดขุนทินคนนั้นแล้วกระบวนสวดก็เรี่ยมาลงที่สุดจึงสวดแต่ มหาพนกัณฑ์เดียว”⁴⁴

⁴³ มณี พยอมยงค์, 2519: 39

⁴⁴ สารานุกรมไทย 24, 2505: 63

“ถึงเทศกาลที่**ขุนทินขุนทาน**สวดมหาชาติคำหลวงในโบสถ์วัดพระแก้ว
จึงโปรด ให้จัดเด็กนักเรียนที่โรงเรียนมาสวด “โอ้อั้ววิหารราย” อย่างโบราณ
ที่ศาลาราย เลยเป็นธรรมเนียมมาจนรัชกาลที่ 4 และที่ 5 หม่อมฉันเคยเห็น
สวดอยู่แต่ศาลารายด้านเหนือในทางเสด็จพระราชดำเนิน คือว่าสวดถวายตัว
เป็นเช่นนั้นมาจนตั้งกรมศึกษาธิการ เมื่อเลิกโรงเรียนที่โรงเรียนหม่อมฉันจึง
สั่งให้โรงเรียนชั้นประถมของหลวงที่ตั้งขึ้น ณ ที่ต่าง ๆ ให้จัดเด็กมาสวด
โอ้อั้ววิหารรายแทนเด็กโรงเรียน โรงเรียนละศาลา จึงมีเด็กสวดทุกศาลา
รอบพระอุโบสถมาแต่นั้น มาได้ยินว่ายังมีอยู่จนบัดนี้ก็ยังมี⁴⁵

จากบันทึกดังกล่าวแสดงให้เห็นว่ามีผู้ชำนาญการสวดสันนิษฐานว่า รับสืบทอดแบบแผน
ทำนองสวดมาจากกรุงศรีอยุธยา ปรากฏชื่อ ขุนทินบรรณาการ และขุนธำรงกำนัน ทั้งสองท่านนี้
เป็นราชบัณฑิตทำหน้าที่สวดมหาชาติคำหลวงนับตั้งแต่รัชกาลที่ 3 จนมาถึงรัชกาลที่ 5 ภายหลัง
นับจากการเสียชีวิตของนักสวดทั้งสองท่าน จนมาถึงนักสวดรุ่นต่อมาพบว่าทำนองสวดเหลืออยู่
เพียงกัณฑ์มหาพนเพียงกัณฑ์เดียว

จะกราบทูลย้อนหลังในเรื่องมหาชาติคำหลวง ที่นักสวดเขาสวดกันอยู่
ในโบสถ์วัดพระแก้วในกาลเข้าพรรษานั้นเขาสวดแต่กัณฑ์มหาพนกัณฑ์เดียว
ที่จะเรียนได้แต่เท่านั้น ทั้งคิดว่าที่จะสวดได้ไม่ตลอดกัณฑ์ด้วยซ้ำ เพราะพอ
เสด็จกลับก็เลิก ตามที่สวดก็คงเป็นประเพณีแต่ครั้งกรุงเก่า แต่ก่อน
เห็นเอาเด็กนักเรียนมาสวดเทียบคำมูลบทตามศาลารายแทน “โอ้อั้ววิหาร
ราย” “มหาชาติคำหลวงนั้นได้ดูบ้าง ไม่ได้ดูบ้าง เขาว่าได้บับเก่า
มาไม่ครบ ต้องแต่งขึ้นในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้เพื่อซ่อมแซมก็มีอาจารย์
ศรีสุนทร(น้อย) หยอจดมหาชาติคำหลวงนัก เพราะมีคำมครกับคำไทย
ควบกันไปเสมอ ได้รู้ว่าคนโบราณเขาคิดคำไทยคำไรหมายความว่าอย่างไร”

ขุนสิทธิธรรม ข้าราชการบำนาญ สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ท่านผู้
นี้เดิมรับราชการอยู่ในกรมการศาสนาและเป็นผู้ชำนาญในการสวด ทำหน้าที่
เป็นผู้ถ่ายทอดท่วงทำนองกัณฑ์มหาพนไว้ตราบเท่าทุกวันนี้ และนับว่าเป็นที่
น่าเสียดาย ทั้งผู้ฝึกหัดและผู้รับการฝึกหัดไว้เพียงกัณฑ์เดียว(มหาพน) เท่านั้น
ท่านขุนสิทธิฯได้ให้ข้อสังเกตว่า สำเนียงการสวดนั้นเป็นสำเนียงของคนไทย 2
ภาค(เหนือ-ใต้) มารวมกันเข้า แล้วว่าพร้อมกันเป็นทำนองร้ายสันดังกล่าว⁴⁶

⁴⁵ เล่มเดียวกัน, 2505: 64

⁴⁶ เรียง อรรถวิบูลย์, 2512: 200

3.10 การสืบทอด

การฝึกหัดสวด มหาชาติคำหลวงนั้นเต็มไปด้วยความยุ่งยากลำบากด้วยเหตุผล 3 ประการ คือประการแรก ผู้ที่ฝึกหัดจะต้องเป็นผู้ที่อ่านออกนั้นหมายความว่าต้องเป็นผู้ที่ชำนาญในการอ่าน รวมทั้งรู้ความหมายในหนังสือที่อ่านด้วย ประการที่สอง แม้ผู้หัดจะชำนาญในการอ่านและทราบ ความหมายแล้วก็ตาม ก็มายุ่งยากด้วยเรื่องทำนอง ตลอดจนดัดสำเนียงของคนทั้งสองภาคให้เข้ากันได้ และรับได้ ประการที่สาม ผู้ฝึกหัดจะผ่านอุปสรรค 2 ประการดังกล่าวแล้วข้างต้นก็ตาม ยังจะต้องจำระยวรรคตอนของตัวหนังสือ สำเนียง สูง ต่ำ ท่ามกลาง ของเสียงว่า ตรงไหน ตอนใด จะใช้ลูกคอหรือนาสิก (ที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่า “กลเม็ด”) อย่างไรงี้จะเสนานอกจากนี้ยังมี ข้อปลีกย่อยเป็นต้นว่า ระยเวลาการสวดนั้นอยู่เฉพาะพระพักตร์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจนข้าราชการน้อยใหญ่ ที่เสด็จประทับและร่วม ชุมนุมในมหาสมาคมนั้น ผู้สวดทั้ง 4 นาย จำจะต้องสำรวมระวังอิริยาบถให้เรียบร้อย อีกโสดหนึ่งด้วย⁴⁷

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการสืบทอดทำนองสวดมหาชาติคำหลวง เท่าที่พบในประวัติศาสตร์ ที่เก่าที่สุดสันนิษฐานว่าอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 ตามคำกล่าวของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ดำรงราชานุภาพ⁴⁸ ความว่า “การสวดมหาชาติคำหลวงที่ ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามนั้น ชั้นเราจำตาขุนทินแก่ได้คน 1 ชะรอยแกลจะเคยสวดมาแต่รัชกาลที่ 3 ดูชำนาญมาก เห็นแก่มากักทักท้วงเพื่อนนักสวดกลัวแจ็กทั้ง 3 คน เมื่อสิ้นสุดขุนทินคนนั้นแล้ว กระบวนสวดก็เรียวมาลงที่สุดจึงสวดแต่มหาพนกัณฑ์เดียว” และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5⁴⁹ ทรงกล่าวถึงบุคคลดังพร้อมนักสวดเพิ่มอีกคนหนึ่งซึ่งเป็นผู้สวดคู่กัน ความว่า “ผู้ที่สวดคือขุนทินบรรณาการ ขุนธารกำนัล เป็นต้น นุ่งขาวห่มขาวสีคน สวดว่าคาถาสองคน ว่าเป็นคำแปลสองคน ถึงเวลาที่พระสงฆ์มานั่งอยู่กับพื้นพระอุโบสถ พวกที่สำแดงธรรมสี่คนนั้นก็นั่งอยู่บนเตียงต่อ” ฉะนั้น นักสวดทั้งสองคือ ขุนทินบรรณาการและขุนธารกำนัล สันนิษฐานว่าเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่สวด มหาชาติคำหลวงในพระราชพิธีราชสมโภชรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 5 และเป็นบุคคลสำคัญ ในการถ่ายทอดทำนองสวดตามแบบโบราณที่ยังคงสมบูรณ์ทั้ง 13 กัณฑ์ อนึ่ง ผู้สืบทอดในรุ่นหลัง จากนั้น คือ ขุนสิทธิธรรม (สมุน สิทธิธรรม) เคยรับข้าราชการกรมการศาสนา

⁴⁷ เล่มเดียวกัน

⁴⁸ สารานุกรมไทย เล่ม 24, 2505: 63

⁴⁹ พระราชพิธีสิบสองเดือน, 2552: 298

สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ได้รับสืบทอดไว้เฉพาะกัณฑ์มหาพน เพียงกัณฑ์เดียว⁵⁰ ฉะนั้นในพระราชพิธี จึงมีการสวดมหาชาติคำหลวงเฉพาะกัณฑ์มหาพนเพียงกัณฑ์เดียวตั้งแต่นั้นมา ซึ่งท่านผู้นี้เป็นผู้ถ่ายทอด ทำนองการสวดและฝึกฝนข้าราชการกรมการศาสนาในรุ่นต่อ ๆ มา ได้แก่ นายประยงค์ สอนวงศ์ และนายสุชาติ ละออง ปัจจุบันได้แก่ นายสมชัย เกื้อกูล ข้าราชการ บำนาญกรมการศาสนา สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ

นอกจากนี้ยังปรากฏประวัติข้อมูลเกี่ยวกับ “ขุนสิทธิธรรม” ว่าเป็นผู้มีชื่อเสียงอย่างมาก ในด้านการเทศน์ ซึ่งท่านเคยบวชอยู่ ณ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร และเป็นลูกศิษย์ สมเด็จพระพุทธิโชติญาณจารย์(ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา)

...นี่คือประจักษ์พยานสำคัญอีกส่วนหนึ่งที่เชิดชูสมเด็จพระพุทธิโชติญาณจารย์ (ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร ณ อยุธยา) ซึ่งเป็นหลักในการรักษาเทศน์ทำนอง แบบมหาชาติของหลวง ส่วนลูกศิษย์ของท่านที่ปรากฏหลักฐานว่ามีชื่อเสียง ในทางเทศน์มหาชาติในเวลาต่อมา นอกจากที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะที่ วัดมหาธาตุก็มี ขุนสิทธิธรรม (สุมณ สิทธิธรรม) ซึ่งเมื่อยังอุปสมบทอยู่ได้ฝึกเทศน์มหาชาติกัณฑ์จุลพน จนได้รับนิมนต์ให้เทศน์ มหาชาติกัณฑ์นี้ถวาย เมื่อลาสิกขาแล้วเข้ารับราชการสังกัดกระทรวงวัง เป็นราชบุรุษ มีหน้าที่ประกาศเทวดาในพระราชพิธีตรุษสงกรานต์ พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ทรงเมตตาพระราชทาน รางวัล ยกย่องว่าเป็นผู้ที่สัทศิลปและมีเสียงไพเราะ⁵¹

จากข้อมูลนี้ระบุว่าขุนสิทธิธรรมรับราชการสังกัดกระทรวงวัง มีอยู่ชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 6 ฉะนั้นน่าจะช่วงชีวิตที่ใกล้เคียงกับขุนทินบรรณาการและขุนธำรงค์ ที่สันนิษฐานว่ามีชีวิตอยู่ราวสมัย รัชกาล ที่ 3 - 5 ตามที่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวไว้ ฉะนั้น จากข้อมูลนี้นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า ขุนทินบรรณาการและขุนธำรงค์เป็นผู้ถ่ายทอดทำนองให้แก่ ขุนสิทธิ- ธรรม และทำนองสวดนั้นคือทำนองสวดที่ใช้ในปัจจุบัน

ปัจจุบันกรมการศาสนาได้รับผิดชอบในการสนองงานสวดในพระราชพิธี รวมถึงการสืบทอด ทำนองสวดมหาชาติคำหลวงตามแบบฉบับโบราณให้กับเจ้าหน้าที่ในส่วนฝ่ายพิธี กองศาสนูปถัมภ์ กรมการศาสนา อนึ่ง ด้วยเจ้าหน้าที่กรมการศาสนามีภารกิจรับผิดชอบเกี่ยวกับงานพระราชพิธีศาสนกิจ ในโอกาสต่าง ๆ มากมายหลายด้าน รวมทั้งการจัดหาผู้ทำหน้าที่สวดในพระราชพิธีเป็นประจำทุกปี

⁵⁰ เริง อรรถวิบูลย์, 2512: 200

⁵¹ ประพัฒน์ ตริณรงค์, นักเทศน์ทำนองแบบเทศน์มหาชาติ. วารสารวัฒนธรรมไทย ปี 24 ฉบับ 11(พ.ย. 2528) : 18

ทำให้การเรียนทำนองสวดตามชนบทโบราณเป็นไปด้วยความลำบาก นายสมชัย เกื้อกูล จึงเป็นผู้ถอดสัญลักษณ์โน้ตทำนองสวด ผนวกกับท่วงทำนองที่ได้ฝึกฝนจากครู ออกเป็นการแจกพยัญชนะและวรรณยุกต์ที่ใกล้เคียงกับเสียงทำนองสวด และจัดพิมพ์เป็นเอกสารสื่อช่วยสอน ให้แก่เจ้าหน้าที่กรมการศาสนา ทำให้การเรียนรู้ทำนอง มีความสะดวกและรวบรัดเหมาะสมกับสภาพกาลในปัจจุบันเป็นอย่างดี⁵² และนอกจากนี้ กรมการศาสนายังมีนโยบายในการเผยแพร่ให้บุคคลภายนอกให้ได้มีโอกาสเรียนรู้การสวดมหาชาติคำหลวงตามแบบที่สืบทอดจากกรุงศรีอยุธยา ด้วยการจัดโครงการอบรม โดยมีนายสมชัย เกื้อกูล เป็นผู้เชี่ยวชาญให้ความรู้

อย่างไรก็ดี สถานการณ์จำเพาะต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นแต่ละยุคสมัยที่ผ่านมา ล้วนเป็นมูลเหตุของการผ่อนปรน ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงสารัตถะด้านต่าง ๆ อย่างหลีกเลี่ยงได้ยากจากการศึกษาพบว่าในปัจจุบันการสวดมหาชาติคำหลวงมีการเรียนการสอนที่พยายามเข้าถึงท่วงทำนองลีลาเมื่อดพราย อีกทั้งสำเนียงเฉพาะ เหล่านี้ล้วนเป็นความลุ่มลึกของคีตศิลป์สมัยกรุงศรีอยุธยาที่จำเป็นต้องยึดหลักอิทธิบาทสี่เป็นหลักในการฝึกฝนขัดเกลา ฉะนั้นจำเป็นต้องอาศัยผู้มีความสามารถเฉพาะทางคีตศิลป์จึงจะสามารถสืบทอดและถ่ายทอดไปยังนักสวดรุ่นต่อไปได้อย่างสมบูรณ์ที่สุด เท่าที่จะสามารถเป็นไปได้

อนึ่ง สิ่งที่ได้เห็นได้ชัดจนได้แก่ คัมภีร์มหาชาติคำหลวง มีสถานะเป็นสิ่งบูชา และเป็นสัญลักษณ์เชิงรูปธรรมแห่งการสวดมหาชาติคำหลวงในปัจจุบัน มิได้นำมาใช้อ่านสวดกันอย่างโบราณ ฉะนั้นรายละเอียดอักขระทำนอง อันเป็นต้นฉบับจากโบราณจารย์จึงควรได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดที่สุด อนึ่งด้านการประเมินอายุคัมภีร์ในแง่โบราณวัตถุ นั้น มีความเป็นไปได้สูงต่อข้อสรุปที่ว่า คัมภีร์ฉบับที่เก็บรักษาโดยกรมการศาสนานั้นเป็นฉบับคัดลอกเพื่อสืบทอดอายุวรรณกรรมลายลักษณ์จากเมื่อ 500 กว่าปีมาแล้วมาถึงปัจจุบัน แต่สิ่งที่เห็นสาระวรรณกรรม อักขรวิธี และคีตศิลป์นั้นย่อมเป็นสิ่งยืนยันความดั้งเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี นับเป็นวรรณกรรมลายลักษณ์ที่สมบูรณ์ อันแสดงถึงวัฒนธรรม และความเจริญของชาติได้เป็นอย่างดี

3.11 บทบาทของมหาชาติคำหลวงในสังคมไทย

บทบาทของมหาชาติคำหลวง นับแต่อดีตถึงปัจจุบันเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นโดยการระดมสรรพวิชาความรู้ที่เกี่ยวข้อง จากบรรดาผู้ทรงคุณวุฒิร่วมกันรังสรรค์ขึ้นไว้เป็นแบบฉบับของมหาชาติ และเกิดมหาชาติฉบับต่อมา(กาพย์มหาชาติ) ซึ่งเป็นการแก้ความไม่สะดวกของการสวดเนื้อความอันเนื่องมาจากการเน้นบาลีและภาษาไทยควบคู่กัน ทำให้การฟังไม่ต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามมหาชาติฉบับกาพย์มหาชาติ จึงเป็นฉบับที่นำมาสู่การเทศน์ในประเพณีของราษฎร์

⁵² สมชัย เกื้อกูล, สัมภาษณ์

อย่างกว้างขวาง ส่วน “มหาชาติคำหลวง” อันเป็นต้นแบบนั้นจึงไม่ได้แพร่หลาย ยังคงเป็นลักษณะการสืบสานแนวปฏิบัติของแบบแผนตามโบราณราชประเพณี ฉะนั้นการสวดมหาชาติคำหลวง ฉบับกรุงศรีอยุธยา นั้น ปัจจุบันมีการใช้สวดอยู่เป็นประจำทุกปีด้วยข้าราชการกรมการศาสนา เป็นผู้รับผิดชอบภารกิจสวดและการสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้

ในแง่การศึกษาวรรณศิลป์มหาชาติคำหลวง ยังคงเป็นฉบับที่มีการศึกษาถึงแนวคิดเกี่ยวกับการแปลภาษาบาลีเป็นภาษาไทย เนื้อหาที่กล่าวถึงสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ พุทธชาดภูมิชาติ ที่ปรากฏในเนื้อความ ล้วนเป็นการฉายให้เห็นถึงภูมิปัญญาของบรรพบุรุษในเชิงวรรณศิลป์ที่มีความเจริญ นับแต่การรับพื้นฐานวรรณกรรมศาสนาจากประเทศอินเดียแล้ว ยังปรากฏการพัฒนาความเป็นอัตลักษณ์ ซึ่งปัจจุบันยังไม่สามารถนำกรอบระเบียบทางวรรณศิลป์เข้าถึงได้อย่างสมบูรณ์ ในด้านทำนองสวด นับว่าเป็นสิ่งสำคัญมากในการสาธยายมหาชาติคำหลวง ด้วยมีท่วงทำนองที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ และแสดงถึงสุนทรียภาพแห่งรสนิยมชั้นสูง ตามแบบฉบับราชสำนักสยามเมื่อ 530 กว่าปีที่แล้ว